

"Bind dina hundar"

Av *Kustaa Vilkuna*

I sin välbekanta doktorsavhandling "Folktraditioner kring vårdagjämningen", en bok som samlat kring sig en rik kritikflora, har Karin Danver anført en isloread uppteckning från Lane-Ryrs socken i Bohuslän om en sedvänja, i vilken ingår yttrandet: "Gregorius, här hänger jag mina hundars grimmor." Detta har givit författarinnan anledning att till jämförelse anföra det från Värmland och angränsande landskap kända bruket att vid Peregrinus den 16 maj skrämma bort vargarna med utropet: "Peregrinus, bind dina hundar." Detta utrop förbinder hon med det på slaviskt område förekommande namnet för vargar, Sankt Görans hundar.

Utropet: "Göran, bind dina hundar" är känt i Finland, och Karin Danver har nu velat säga, att det genom den finska invandringen till Värmland överförts till Sverige — det skulle alltså hava inträffat före 1660-talet — och att det sedan från Värmlands finnbygder spritts vidare (s. 106). Däremot har Richard Broberg, som tidigare observerat denna överensstämmelse mellan finlandssvensk och värmländsk tradition, kategoriskt förnekat finskt inflytande i denna punkt (Nationen och hembygden 3, 1942, s. 100). Sigfrid Svensson har ställt sig icke alldeles avvi-

sande till Karin Danvers teori. "Traditionspåverkan denna väg", säger Svensson, "har visserligen ej varit vanlig, men det går dock att påvisa paralleller, som i detta avseende skulle kunna stödja författarens teori, t. ex. spridningen av näverföremål, av vissa skidtyper och även av enstaka finska ord. Att en besvärjelseformel — "Peregrinus, bind dina hundar" är ju närmast en sådan — upptagits efter de som trollkunniga ansedda finnarna vore naturligt nog. Vare sig "bind dina hundar" är finskt lån eller inhemsk reliktföreteelse förutsätter ju detta då, att formeln dessförinnan varit knuten till en annan dag eller annan folksed. Finnteorien skulle i varje fall förklara, varför den i Sverige icke är känd utanför Värmland och dess grannlandskap" (Rig 1943, s. 69).

J. Ejdestam har bestämt opponerat sig mot dessa tolkningsförsök. Enligt honom är "hundar" ett jämförelsevis allmänt förekommande namn på vargarna, och är icke utmärkande just för Ryssland. Vidare ha svenskarna i Värmland ej antagit några finska seder. Den sociala skillnaden mellan svenskar och finnar var enligt Ejdestam alltför stor, för att detta hade kunnat ske. Han förnekar också riktigheten av Svenssons parallelliseringar

och säger "att seder ha spritts på annat sätt än föremål och ord, och man således icke av föremålets spridningsvägar kan sluta sig till folksedernas". (Årseldarnas samband med boskapsskötseln, Uppsala 1944, s. 138—139). Vidare skriver Ejdestam: "Det finns i vårt land exempel på att en främmande befolkningsgrupp inkommit till Sverige men icke övat något inflytande på den svenska folkseden, nämligen de under 1600-talet invandrande finnarna. Dessa utgjorde i svenskarnas ögon en underklass och voro fattiga och föraktade. Det torde icke finnas något exempel på att en av dessa finnar införd *sed* har vunnit någon nämnvärd spridning bland svenskarna" (s. 36). Då likväl utropet "Georg bind dina hundar", som är Peregrinus-formeln nära, förekommer även i Finland, har Ejdestam varit tvungen att antaga, att Georgsropet varit ursprungligt hos svenskarna och i denna form överförts till Finland, varefter i Sverige Peregrinus trätt i Georgs ställe. Hela ursprunget till denna typiskt internationella sedvänja vore att söka i Sverige. "Det sannolikaste är, att man i Sverige i heden tid hade en vårfest med kultbruk på den dag, som sedan fick beteckningen den 17 (16) maj. Kanske anropades därvid en hednisk guddomlighet till skydd mot vargarna". Kyrkan kan ha kristnat denna genom att låta det helgon, vars minne firades denna dag, träda i stället för hednaguden (s. 159—160). Men "finnteorin är under alla förhållanden oriktig och orimlig", dekreterar Ejdestam med oförsiktig pondus.

K. Rob. V. Wikman, som nyligen två gånger behandlat denna fråga, har intagit en i någon mån förmedlande ståndpunkt. "Den östfinska Georgstraditionen", skriver han, "har sannolikt påver-

kats av österifrån kommande kulturinflytelser, medan den västfinska traditionen har sin orientering mot Sverige. Då Georgskulten varit spridd inte endast i Ryssland utan även i de baltiska länderna och ingalunda okänd i Sverige, så är det troligt, att traditionen representerar ett kulturlager, som försvunnit där vargarna utrotats. Peregrinustraditionen, som är starkt besläktad med den västfinländska traditionen, bleve eljest hängande i luften" (Budkavlen 1943, s. 39). Senare skall jag återkomma till några andra av Wikmans synpunkter.

Men nu borde vi äntligen säga något nytt i detta folkloristiska stridsämne. Närmast gäller det att finna fakta, som för det första visa, vilken spridningsriktning Georgstraditionen haft i allmänhet och särskilt mellan Finland och Sverige, och för det andra, huru dessa fakta återspegla sig i den värmlands-finska traditionen.

Det är måhända lämpligast, att först, utgående från det ryska materialet, granska den av Karin Danver introducerade "Sankt Görans hund" och i samband därmed Ejdestams påstående, att sammanställningen hundar-vargar med S:t Göran icke är "utmärkande just för Ryssland" (s. 138).

Förbindelsen mellan S:t Göran och vargarna anknytes i den östslaviska folksägningen redan med Rysslands bebyggelsehistoria. I en gammal episk sång berättas, att S:t Göran, då han införde kristendomen i landet, mötte ogenomträngliga skogar, höga berg, djupa hav och breda floder, vilddjur och ormar, men att han övervann hindren och reglerade landets natur. Han anvisar vilddjuren särskilt, vad de få äta och dricka. "De äta och dricka det, som den hjältemodiga Georgij

befallt och bestämt åt dem", säger sången. Ännu i dag finnes ett ryskt ordstäv: "Vad vargen har i käften, det har Jegorij gett den." Enligt ukrainsk uppfattning är Jegorij vargarnas herde och gud. Stående på två ben framför honom tiggas vargarna ylande mat. Vargarna kallas S:t Görans hundar. I Vitebsks län tror man, att S:t Göran ridande går i vall och sluter vargarnas käftar och att man fr. o. m. hans dag utan fruktan kan föra boskapen på bete. Just på denna S:t Göransdag släppes boskapen ut. Då tillträder byherden sitt ämbete och i byarna firas herdarna sina fester med förplägnad och offerhandlingar, i vilka ingå skyddsriter. I nyssnämnda län t. ex. gå herdarna runt boskapshjorden bärande på huvudet glödande kol, salt och äggröra övertäckta av en duk, vidare vigvatten, videhängen, grönt gräs, en grön kvist och vatten. Efter det tredje varvet stannar processionen och huvudherden ber Jurij att skydda korna för ormar och vilddjur. Därpå vänder sig herden mot betesmarken och ropar: "Där är den." Alla instämma i ropet, som även annars användes för att skrämja vargarna. Samtidigt hörs herdens pisksmällor. Herden tillägger: "Glöden i hans gap, saltet i hans ögon", varvid glöden och saltet kastas ut mot betesmarken, men de övriga utensilierna mot boskapen. Först nu börjar ätandet. Matresterna ges åt kreaturen och hundarna. Vid dessa tillfällen ha herdarna särskilt bett till den heliga Jegorij, t. ex. på följande kyrkliga sätt: "Du, vår tappre Jegorij, fräls vår boskap på fältet och utanom fältet, i skogen och utanför skogen från den rivande vargen, den arga björnen, det lömska vilddjuret" (V. J. Mansikka, Keväänalkajaiset ja Yrjön päivä. Virittäjä 1943, s. 185, 191—192).

De ryska sederna och trosföreställningarna ansluta sig till Sydösteuropa, men vi skall ej följa dem längre, utan förflytta oss till Karelen. Också där är S:t Göransdagen den ordinarie dagen för boskapens utsläppande, liksom i hela östra Finland. Visserligen är det då ännu snö på marken och is på vattnen, men seden har likväl iakttagits på så sätt, att kreaturen för en stund förts från den mörka ladugården ut på fågården, där de fått röra på benen, och därefter åter fösts in, eller också på så sätt att lössläppningen skett en, två eller tre veckor senare på samma veckodag, som den riktiga S:t Göransdagen infallit (Karjataikoja I, s. 413, III, s. 1718—1720). I södra Karelen har av egennamnet *Jyrki* 'Göran' på en del orter blivit ett appellativum *jyrki*, som avser den dag då boskapen släpps på grönbete, på vilken dag detta än sker. Man frågar: "När har ni jyrki?" dvs. när för ni ut er boskap? Och överallt i det ortodoxa Karelen med dess närliggande lutherska grannar från Ladogas stränder ända till norra Östkarelen har det varit sed intill våra dagar att man gått på Georgsdagen runt i ladugården och andra byggnader och ringt med koskällor (81 uppg. i Fin. Litter. sällsk. arkiv). Barnen har sprungit omkring i byn och någon gång har man t. o. m. gått utanför byn för att skrämja vargar och för att boskapen skulle komma "bättre" hem (Hiitola sn).

Men låt oss följa uttrycket "Bind dina hundar". Det är känt i Ingermanland, Östkarelen och i största delen av Finland (karta 1:1—3). I norra Aunus (Olonets) har herden då han gjort sin rond runt boskapen som skall föras ut på vårbete sagt:

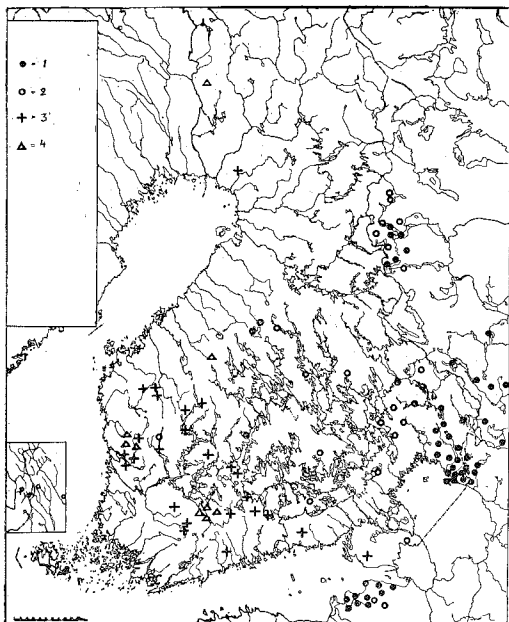

Fig. 1. 1) Jyrki (Jegorij), bind dina hundar! 2) Skogsgubbe (eller någon annan), bind dina hundar! 3) Yrjänä (Göran), slå dina hundar i bojor! 4) Skogsgubbe (eller någon annan), slå dina hundar i bojor!

Pyhä Jyrki, kormelitsä
paa hurtais kiini

Helge Jyrki kormelitsä,
Bind dina hundar.

(SKVR II, 981, Porajärvi)

Intressant är här Göransepitetet kormelitsä, som är ett rent ryskt ord. Det är en avledning av det ryska verbet *kormit* 'föda, mata, försörja' och betyder således den som uppföder, matar, försörjer. I de flesta västligare varianter av ramsan är uttrycket översatt till finska *syöttäjä*, *syöttäjä* 'matare'. I den lutherska världen har detta epitet helt fallit bort, eller i dess ställe insatts "iso isäntä" (Iitti, Karjataikoja III, s. 1718),

¹ Wikman har missuppfattat ordet *syöttäjä* i Aunus-dialekten, och tolkat det som ryska "svjatoi" helig. (Budkavlen 1943, s. 38.)

stor husbonde, eller det från andra Görans-sånger tagna epitetet "pyhä ritari" 'helig riddare'.² En sådan variering av Görans epitet är förklarlig endast under förutsättning, att ramsan från slaviskt håll vandrat över östra till västra Finland. Man kan ej tänka sig, att i en ursprungligen västfinsk strof med det finskan avpassade 'iso isäntä' eller 'pyhä ritari', som bevarats i andra Görans-sånger, detta epitet först hade utbyttits mot det egendomliga uttrycket *syöttäjä* 'matare' och sedan mot det ryska 'kormelitsä'.

Men voro dessa strofer utrop? Wikman har velat förneka detta, och just på denna grund uppdelat Finland i ett område med västlig kulturpåverkan och ett med östlig. Han skriver: "På östfinskt område ha dessa bruk en annan karaktär. Ropandet på Georgsdagen eller i påsken förekommer där inte" (Budkavlen 1943, s. 38). Jag förstår ej hans motiv. I det savolax-karelska gränsområdet vid Saimen har just Georgs-natten, såväl den gamla som den nya, och Valborgsmässöafton kallats *huutoyö* 'ropnatten' (karta 2). Då ropades i skogarna och från höga berg: "Hyvä Jyrki, pyhä Jyrki, pane hurtat kiini suviöistä talviöihin", 'Gode Jyrki, Helge Jyrki, bind dina hundar från sommarnätterna till vinternätterna' eller ropade man bara: "Jyr, Jyr, paa koiras kahleisii" (SKVR VI, 2, 5656—5658) 'Göran, Göran, slå dina hundar i bojor'. Dessutom är det mycket intressant att konstatera, att just inom detta område av gammalt i skogar och på höjder bränts eldar just på Görans- eller Valborgs-natten, samtidigt som ovannämnda ramsa utropats till skydd mot vargarna. Eldarna kallades

² T. ex. Suomi V:14, s. 37 (Besvärjelse för sjukdomar).

gyrikokko 'jyrield' efter Jyrki, Georg eller *huutokokko* 'ropeld'. T. ex. i Puumala berättas: "Då Georgselden tändes, för att vargarna skulle springa bort från holmen och dränka sig i isarna, springer man och ropar för full hals: 'Vargarna bort från holmen' (SS 170, Helenius). Man har alltså betett sig alldeles som i Värmland på Peregrinus-dagen. Bruket att tända eldar håller på att försvinna och endast midsommareldarna fortleva. Också i samband med dessa blåste herdarna i sina lurar och det sades härom att "herdarna blåsa fast vargens käft". Varför sedvänjan har bevarats just vid Saimen beror kanske därpå att dessa socknar bestå nästan helt och hållet av holmar, där ett sådant vargskall med rop och eldar ha en viss praktiskt betydelse.³ Om dessa savo-karelska rop är vidare att tillägga, att Georg i dem uppträder i sin slaviska namndräkt Jyrki och att 'hund' ofta varieras med ordet *hurttä* (av ryska *hort*), som längre västerut motsvaras av det äktfinska ordet *koira* 'hund'. Ropandet och eldarna hava således varit mycket kännetecknande även i östra Finland. Utom i ropen förekommer ramsan även i långa boskapsbesvärjelser. Men detta sammanhänger med den östfinsk-karelska folksångens allmänna karaktär. Korta fraser hava där genomgående vuxit till långa, ofta vackra besvärjelsedikter. Så har också skett med denna fras.

Nu är det viktigt och intressant att taga reda på, vad de skandinaviska skogsfinnarna vetat om denna fras och hur de uttryckt den. Den äldsta anteckningen är redan från 1808. Då skrev en viss Poul Pedersen i Öijern på norska sidan upp en ramsa, där det sades:

³ Jmfr Ola Banners, Valborgsmässa i Floda. Fataburen 1947, s. 145—148.

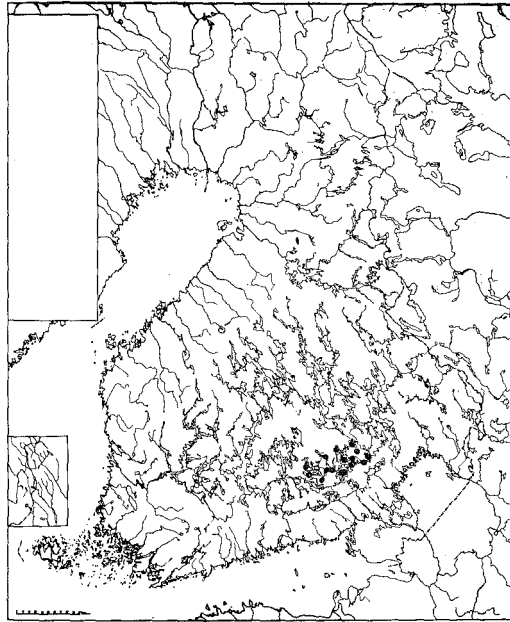

Fig. 2. Ropnatten och ropelden.

Itex Yriä kutke koirans
Raudaisilla rahkehillä
kuldaisilla kedjuilla

Själve Yriä (Göran) bind dina hundar
med bojor av järn
med kedjor av guld.

(Metsäsuomalaisten Runot, nr 322.
SKVR VII,5)

I en anteckning av C. A. Gottlund från år 1821 från Grue, likaså på norska sidan, finnes strofen: "Suviöistä talviöihin" 'Från sommarnätterna till vinternätterna', men det säges ej vem som skulle binda (n:o 315 a). I senare uppteckningar förekommer Göran ej mera. Han har på sätt och vis "mytologiserats", och i hans ställe har kommit "Mehän hippa hallaparta, mehän kultainen kuningas" 'Skogsgubbe gråskägg, skogens gyllne konung', av vilken man begär: "bind dina

hundar med bojor". Detta har David Skogman år 1865 antecknat i Ny socken (n:o 324), likaså Aminoff i samma socken år 1871 (n:o 325) och ännu Väinö Salminen år 1905 i Östmark (n:o 333). I folkdiktsuppteckningarna från Dalar-nas finnskogar förekomma dessa strofer ej, utan samtliga anteckningar äro från Värmland eller från norska sidan nära Värmlands gräns. Att döma av dessa anteckningar, som gjorts under loppet av ett sekel, har Göran glömts bort redan i medlet av 1800-talet och i hans ställe träder de livskraftigare jaktbesvärjelse-erna "Skogsgubbe, skogens gyllne konung". Men vilket är förhållandet mellan skogsgubben och Peregrinus? Richard Broberg nämner i sin uppsats, att den sista äktfinnen i Värmland, Jussi Jonsson från Juhoila i Östmark berättat, att man brukade göra upp eldar på berget åt Bergrenius och ropa till Bergrenius. Han tillade, att Bergrenius var en skogsgubbe, som tog kreatur. Likaså var det skogsgubben — tidigare Georg, som man bad att binda hundarna. Enligt min mening är utvecklingsprocessen klar, men vi kunna granska ännu några hithörande omständigheter, som kunna ådagalägga denna traditions ovanliga spridningsriktning.

Av vad beror det t. ex. att man i de finlandssvenska ropen påträffar Märten och Mickel. T. ex. "Sant Göran o sant Märten, ta hundana din in" (Sibbo), "S:t Michel, S:t Martin och S:t Juran, tag hundarna dina bort, för nu släppa vi lösa" (Borgå) (Finlands svenska folkdiktning VII, 1, s. 81). Med stöd av dessa helgonnamn förmodar Wikman att man i Värmland aldrig ropat "Sankt Göran", utan att det funnits någon förmedlande namnlänk mellan Sankt Göran och Peregrinus (Svenska Landsmål 1942, H

1—2, s. 130). Nu bör likväl observeras, att det som pendang till Göransdagen behövts en dag på hösten, intill vilken vargarna skulle hållas bundna. I den grekisk-katolska världen har detta varit mycket naturligt, då där finnes både en vår- och en höst-Georgij. Den senare har firats den 26 november, "stormartyren Georgs tempelvigndag", och den var också avslutningsdag för jordbruksarbetena. I Ryssland har man t. ex. sagt: "Jurij börjar åkerarbetena, Jurij avslutar dem även" (Virittäjä 1943, s. 180). I Fjärrkarelen har höst-Georgij firats redan i september (Matti Varonen, Vainajain palvelus, Helsinki 1898, s. 293). Vintern kommer där tidigt. Men då den romersk-katolska kyrkan ej har någon höst-Georg, har det behövts en höstdag som motsvarighet till vårens Georgsdag; sådana dagar har just varit Märten och Mickel. I Nyland har man även sagt från "Valborgsmäss till Helgomäss" (Sibbo). I finska trakter är "suviöistä talviöihin" 'från sommarnätterna till vinternätterna' det vanligaste uttrycket. Man har även sagt: "Så länge bladet sitter på kvisten, gräset på marken och myran i stacken" (SKVR X, 2, 4277) eller "Yrjön päivstä Kirjon päivään" 'från Georgs dag till Kirjos dag', — den sistnämnda dagen är obestämbär och antecknad endast i detta sammanhang.

Vad Mickeldagen angår, är den såväl i Finland som i Estland sedan gammalt den dag, då boskapen föres in i ladugården, för att ej mera föras ut. I Estland, där Görans-Jyri-traditionen är mycket stark, har man uttryckligen trott och sagt, att "vargarnas konung Jyri" på Jyris dag lägger grimmor på sina hundar och en ring kring nosen och därigenom hindrar dem från att göra skada på bo-

skapen. Men på Mickelsdagen släpper Jyri åter lös sina hundar för ett halvår, och då får de åter riva de kreatur de kan påträffa. Om däremot en varg sommartid river boskap, straffar Jyri honom med döden. Om herden på sommaren ser en varg nära sin hjord, behöver han endast ropa "Püha Jüri, Pühä Jüri, Kannusta! Kannusta hunti valjastega!" 'Helge Jyri, Helge Jyri, sporra! Sporra den betslade vargen', då kommer vargen inte dit, utan springer förbi med gapande käftar. (M. J. Eisen, *Eesti uuem mütoloogia*, s. 16—17, Tallina). I Vastselina har det berättats, att herden, ifall han vid sådana tillfällen ser över sin vänstra axel, kan se Jyri rida på vargen, som har flammande betsel och gapet vidöppet. Men vargen tar ej ett enda får.

Intressant är även Mårten, som i kalendern är närmare den grekiskkatolska höst-Georgij än Mickelsdagen. I Estland har Mårten varit en mångsidig och av folket mycket omtyckt festdag. I Finland däremot ansluter sig till Mårten endast några ramsor. De båda finlandssvenska ropen, där Mårten förekommer, är upptecknade i östra Nyland ("S:t Michel, S:t Martin och S:t Juran, tag hundana dina bort, för nu släppa vi lösa"). Vidare påträffas Mårten i ett rop som är antecknat i det finska Borgnäs, likaså i östra Nyland, just vid språkgränsen: "Pyhä Yrjölä, Mikaeli ja Mart! pistu se koiras kiin, minä laske elu ulos" 'S:t Göran, Mikael och Martin, sätt fast dina hundar, jag släpper ut kräken' (Waronen, a. a. s. 295). Men antecknaren, jordbrukaren Tuomala år 1890 (SKS 211), meddelar, att den som gett ramsan varit en est. Där finnes även estniska ord (*Mart, elu*). Nu bör man minnas att kommunikationen över Finska viken före år 1914 var myc-

ket livlig. Den baserade sig främst på byte mellan finländsk saltströmming och estländsk råg. Varje by hade på estniska sidan sin egen hamnplats, dit man vid bestämda tider två gånger om året seglade över. Varje hemman hade sin "sepra" (vän), som med sitt lass kom emot till hamnplatsen, ofta långt från inlandet. Efter år 1914 har dessa kommunikationer upprätthållits främst av spritsmugglarna. Men ännu hösten 1944 kunde jag på Pörtö i den östnyländska skärgården konstatera, att de svenska ortsborna ej alls kunde finska, men livligt samtalade med ester. Under sådana förhållanden är det förklarligt, att estländsk folktro ännu i sen tid över Finska viken spritt sig till svenskar och finnar. Detta är ingalunda det enda fallet, utan ett av många, om vilka jag ej i detta sammanhang behöver tala. Jag nämner blott den nära frändskapen mellan ifrågavarande rop på den estniska och den finska sidan. T. ex. Weske har stroferna (*Eesti Kirjameeste seltsi aastraraamat 1884—1885*):

Püha Jüri Jürgovits
Pane koirat kaale'ie

S:t Göran Göransson (ryska)
slå hundarna i bojor.

Ordagrant detsamma har man i Tavastland ropat på Georgsnatten:

Yrjänä Yrjänän poika
pane koirasi kahleisiin

(SKVR X, 2, 4305)

Det estniska epitetet för S:t Göran "pitkä saksa" 'hög herre' motsvaras i västra Finland av "iso isäntä" 'stor husbonde' osv. Likaså tyda de i de östnyländska ropen förekommande namnvarianterna

Samturjen och St: Juran på estnisk-ryska förebilder. Dessa detaljer ådagalägga, att ifrågavarande uttryck såsom redan Sigfrid Svensson påpekat (Rig 1944, s. 77 not.) även söderifrån över Estland kommit till västra Finland. På samma sätt hava de i tiden kommit även till Sverige, varav ett minne återstår i det Lane-Ryrs socken upptecknade enstaka yttrandet: "Gregorius, här hänger jag mina hundars grimmor", där grimman naturligtvis avser Görans ofta omnämnda varggrimmor.

All Görans-tradition i Sverige har ej behövt komma från Tyskland eller från Balticum. Det värmländska Peregrinus-ropet förklaras lättast vid en jämförelse med en helt identisk savolaxisk tradition, till vilken hört rop och eldar och som i tiden även förekommit bland savolaxiska finnarna i Värmland. Den savolaxiska traditionen orienterar sig mot karelsk och rysk folkstro, medan däremot den värmländska Peregrinus-traditionen med sina rop och eldar skulle hänga i luften, ifall man avvisar gemenskapen med Finland.

Ännu skall vi i korthet granska det tredje elementet i detta traditionskomplex, vargskallet. Passar det in i sammanhanget med rop och eldar?

I sin recension av Ejdestams avhandling skriver K. Rob. V. Wikman bl. a.: "Peregrinusbruken (på den 16 maj eller kvällen före) bilda en direkt motsvarighet till valborgsmässa-sederna. Peregrinusbruken skilja sig dock från dessa genom att man gemensamt gick "på vargskall" i skogen och där tände upp flera mindre eldar för att skrämma vargarna. Drag som dessa äro primitivare än blåsandet i lurar och upptändandet av stora eldar, kring vilka man samlades vid Valborgsmässan." Wikman kan ej godkänna

Ejdestams resultat, då denne försöker identifiera Peregrinus med ett gammalt lokalhelgon och datera Peregrinus-eldarna till 800- à 1000-talet. Däremot anmärker han, att dessa bruk innehålla "drag av en utvecklad kristen kultmagi". "Någon-ting liknande är förhållandet med Peregrinusropet." Uppenbarligen förhåller sig saken så. Ropen, eldarna och vargskallet höra ihop. Dessutom äro anteckningarna från Savolax och Värmland varandra så lika, att skillnaden blott består i namnet, i Savolax *Jyrki*, *Jyr*, i Värmland *Peregrinus*.

Att namnet ändrats från Jyrki till något annat är mycket naturligt i sådana trakter, där Göran ej annars varit särskilt inrotad eller upptagen i folktron. Detsamma kan man iakttaga i Finland, där den östliga Jyrki ej i andra sammanhang blivit allmänt känd. Som ett väsen, som i de finska utropen och besvärjelserna uppmanas att binda sina hundar, må nämnas t. ex. Valborg (Asikkala), Metsän ukko luppopta 'Skogsgubbe, lavskägg' (SKVR I, 4, 1439:61), Mettän kultainen kuningas 'Skogens gyllne konung', Mettän ehtoinen emäntä 'Skogens givmilda värdinna', Mettän piiat parahat 'Skogens bästa jungfrur' (X, 2, 4295), Mielikki metsän emäntä 'Skogsfru Mielikki' (I, 4, 1361:23 och 1405:53 m. fl.), Pohjan ukko, Pohjan akka 'nordgubbe, nordgumma' (I, 4, 1414 a), Metsän hiisi halliparta 'Skogens onde gråskägg' (X, 2, 4277, 4280) m. fl. Alla dessa benämningar utom Valborg äro tillfälliga och plockade från andra besvärjelser. Den ursprungliga är Jyrki.

Intressantast är likväl den finska benämningen på dessa vargskall, *jyrin-* eller *jyrynajo* 'Göransskall', som påträffas inom ett vidsträckt område i västra Finland.

Nu motsvaras personnamnet Georg, Göran i finskan av två folkliga namntyper: det till sitt ursprung tyska och skandinaviska *Yrjö*, *Yrjänä* 'Örjan' och det ryska lånet *Jyrki* (gen. *Jyrin*). Det förstnämnda förekommer i hela Väst- och Nord-Finland, det senare i öster ända till Savolax i väster. Men nu benämnes vargskallet även i de trakter där den 23 april är *Yrjön päivä* 'Görans dag' *jyrinajo* 'Jegorijskall'. Folket har ej förstått att förbinda ordet *jyrki* med dagens namn och sålunda användes i mellersta Österbottens västligaste socknar (karta 3:4) benämningen *jyrinajo*, där *jyry* folketymologiskt uppfattats som ordet *jyry* 'buller, dunder, brysk'. I dessa socknar förrättas ej mera egentliga vargskall i skogarna, utan barnen springa med bjällror om halsen runt gårdar och skogsbackar; vi närma oss det svenska område, där man springer med bjällror på Valborgsmässan. Vargskalls-seden måste i Finland hava östligt ursprung, eftersom dess benämning är östlig. I annat fall vore benämningen *jyrinajo* 'Jegorijskall' omöjlig att förklara inom *Yrjö*-området. Detta bestyrker den uppfattning som ovan anförts rörande utbredningsriktningen för ropet: "Bind dina hundar."

Som motvikt till denna östliga sedvänja förekommer i sydvästra Finland den gamla nordiska "vargskallgången", där man blåser i horn och pipa, ringer med skällor eller skjuter. Närmast Åbo sker detta den första sommarnatten (14.4), något längre in i landet vid valborgsmässan, och längst i nordost inom detta område vid påsken (karta 3). Eljest kan man lägga märke till i Finland att ju yngre märkesdagen för kreaturens lösning är, desto senare eller med andra ord närmare sommaren befinner den sig. Det

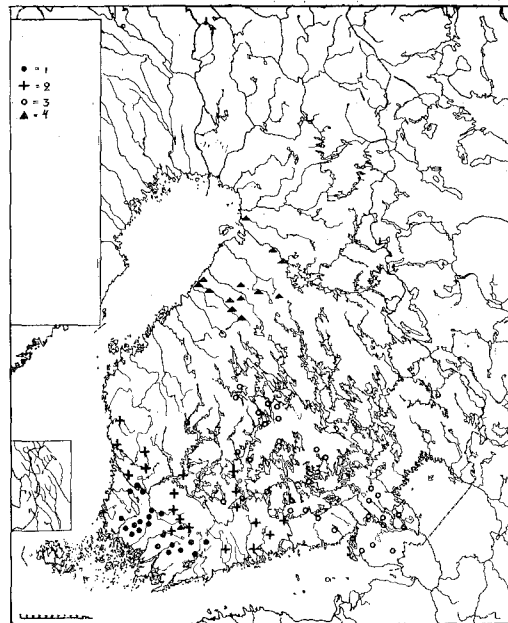

Fig. 3. 1) Man blåser lur, skjuter etc. på första sommarnatten (den 14/4); 2) på Valborgsmässdagen; 3) på påsken; 4) Jegorijskallet (*jyrinajo*) på *Yrjö*-området.

tyder på större foderlager och genom vintern mjölkande kor, vilka släpps ut först då det verkligen finnes saftigt grön-bete. Om vi tillämpa denna iakttagelse i svenska förhållanden, så se vi, att Peregrinus befinner sig närmast sommaren (Ejdestam, a. a., s. 221), så att även ur denna synpunkt kan man anse den vara en sen märkesdag för kreaturens lösning.

Det material, som jag här presenterat, har bestyrkt Karin Danvers och Sigfrid Svenssons teori, att sagda värmländska sed på Peregrinus-dagen ursprungligen är upptaget från värmlandsfinnarna, i vilkas hemtrakter i Savolax ännu bevarats minnen därav. En sådan utbredningsriktning är, såsom Svensson påpekat, ej vanlig, men de omständigheter som Ejdestam anført, hava likväl ej förmått förhindra sedvänjans spridning. Orsaken till att en

viss sed sprider sig är främst dess affektinnehåll, och om en sed är tilltalande, frågar man ej efter, av vem den lånas. Vad var i forna tider viktigare, då boskapen i ödemarksgårdarna släpptes ut, än att skydda de dyrbara korna för de vårhungriga vargarna. Däröfver tala otaliga boskapsvärjelser. Lärde man känna en ny metod, som föreföll att vara effektiv nog att skydda boskapen, upptogs den. Georg-Peregrinus-ropet kom så sent till Sverige, att det icke haft möjlighet att allmänt antagas, och naturligt nog ej i de trakter, där man ej längre hade skäl att frukta för vargar. Vi hava fullt skäl att ansluta oss till Sigfrid Svensson, då han skriver:

”Det synes icke behöva vara någon tvekan om att ropet ’Bind dina hundar’ ursprungligen varit riktat till S:t Georg — — — Ropet ’bind dina hundar’ måste österifrån ha kommit till Sverige och Peregrinus har sedan sekundärt satts i förbindelse med detta. Härmed faller helt och hållet grunden för Ejdestams antagande om Peregrinusgångens ålder och tidigare större utbredning.” (Rig 1944, s. 77.)

Förkortningar:

SKVR = Suomen Kansan Vanhat Runot (Finska folkets gamla Runor) I—XXXII, Helsingfors 1908—1946.

SS = Sanakirjasäätios arkiv i Helsingfors.
Kartmaterial insamlat av fil. dr Jouko Hautala.

Resumé

”Attache tes chiens!”

Les investigateurs suédois sont arrivés à des opinions fort différentes au sujet de l'origine d'une coutume répandue dans les provinces de Värmland et de Västergötland. Il était d'usage d'allumer des feux au milieu de la forêt au jour de St. Pérégrinus pour chasser les loups avant que les vaches fussent menées au pâturage. En même temps on criait généralement: Pérégrinus, attache tes chiens! L'auteur embrasse les opinions avancées par Karin Danver et Sigfrid Svensson, c'est-à-dire que cet usage a été introduit en Suède assez récemment et qu'il est venu de l'est. L'auteur trouve qu'il a été introduit dans ce pays au cours du 16:me et du 17:me siècle par les Finlandais qui à cette période sont émigrés de Savolax pour s'établir dans la Suède centrale.

Chez ces Finlandais l'usage se maintient jusqu'au 19:me siècle. Dans le sud de Savolax on s'en souvient encore. Pourtant il y a été rattaché au jour de St George (Göransdagen) et à celui de Ste Walpurgis. On peut suivre le cri lié à cet usage de Savolax jusqu'à la Karélie de l'est, où il a un caractère nettement russe. Il s'y rattache à un cercle de coutumes fort répandu dans les pays slaves et lié au culte de St George. En Värmland où St George (Göran) est inconnu l'usage est passé au jour de St Pérégrinus, qui tombe plus tard, jour où l'on menait les vaches au pâturage. Le nom qui en Finlande s'associe à cet usage est Jyrki (gén. Jyrin) pour St George. On peut en conclure qu'il s'agit ici indubitablement du saint puissant de l'église orthodoxe, St

Georgij ou Jegorij. L'épithète *kormelitsä* qui se trouve dans la province d'Olonetz est aussi russe. Loin de cette région, dans l'ouest de la Finlande, on trouve les termes *jyrinajo*, *jyrinpäivä*, qui doivent être dérivés de la forme karélienne *Jyrgi* (gén. *Jyrin*). En d'autres cas le vieux nom *Georgius*, *Georgios* a pris, dans le nord et l'ouest de la Finlande, les formes occidentales *Yrjö*, *Yrjänä* (vieux suéd. *Yrjan*, *Örjan*). Des coutumes appartenant au même cercle d'usages ont aussi été introduites en Finlande à travers le Golfe

de Finlande de l'Esthonie, où elles sont d'importation russe. Différent d'opinion avec J. Ejdestam, l'auteur maintient que ce qui importe pour la dissémination d'une coutume est avant tout sa valeur émotionnelle et non pas le pays ou la classe sociale d'où elle est empruntée. Autrefois on acceptait tous les usages qui paraissaient suffisamment efficaces pour protéger le bétail précieux contre les loups affamés au printemps après le jeûne de l'hiver.

Runstavspöblem

Av Sam Owen Jansson

Skaparen av Dansk Folkemuseum, Bernhard Olsen, börjar sin uppsats "Stedseverende kalendere i Lunds kulturhistoriske museum"¹ med orden: "Om de fleste, som have havt en runestav i hænde, kan vistnok siges, at de ere skiltes ved den med en avindsyg undren over at vore forfædre, hvis eneste kalender den var, have været så meget klogere, end vi. Dens tegn synes hemmelighedsfulde og den vækker en nyfigen attrå efter at komme til at forstå dem. Den er kalendernes frimureri med alt dettes irriterende mysterium. Som det går med frimureriet — nærmere besét — går det også med runestaven. Der står nemlig på den kun de mest dagligdags ting, blot man afklæder den det uforståelige, i kraft af hvilket både den og frimurerne have levet højt og længe."

Detta uttalande innehåller blott en halv sanning. Med runstaven äro dock förknippade så många svårlösta historiska och etnologiska problem, att forskningen ingalunda kan sägas ha blivit färdig med detta kulturföremål, trots att det under flera århundraden tidvis stått i brännpunkten för det antikvariska intresset.

Runstaven är en specialform av de trä-

kalendrar, som vi känna från åtskilliga delar av Europa och som kännetecknas av att samtliga årets dagar äro utmärkta med var sin skåra och vissa dagar dessutom angivas såsom särskilda märkesdagar med enkla extratecken. Sådana kalenderstavar känna vi t. ex. från Nordnorge, Ryssland och Balkan. I mera utvecklade form, där märkesdagarna angivits med konstrikt utskurna emblem, i allmänhet syftande på de till respektive dagar knutna helgonen, påträffas dessa träkalendrar i övriga delar av Norge, i Västsverige, Skåne, Danmark och Baltikum.² På runstaven har man bytt ut raden av dagskåror mot de sju första runorna i den 16-typiga runraden upprepade 52 gånger jämte en dagruna för årets 365:te dag; dessa sju runor äro blott en översättning av de s. k. söndagsbokstäverna A—G i den kristna kyrkans kalender, och runstavens sammanhang med den medeltida kyrkokalendern markeras ytterligare av att den som denna oftast även är ett gyllentalskalendarium för angivande av månens nytändningar, där man använder den 16-typiga runraden jämte 3 nyskapade runor i stället för gyllentalen I—XIX. Såsom gyllentalskalendarium är runstaven *icke* något unicum

¹ Kulturhistoriska meddelanden, årg. 1 (1894/95), sid. 69—85, 93—108, årg. 2 (1895/96), sid. 7—28, 51—69.

² N. Lithberg, Runstavens uppkomst (Fataburen 1921), fig. 13—22.

bland träkalendrarna. Från Alpländerna, England, Danmark och Västsverige finnas bevarade träkalendrar med dagskåror, på vilka gyllentalen angivits med en annan typ av tecken lämpade för skärning i trä, de s. k. pentadiska strecksiffrorna.³ En tredje form av gyllentalstecken återfinnes på en liten grupp franska träkalendrar i bokform.

Runstavar äro nu bevarade från hela det gammalsvenska området, från Finland och från Baltikum. I Sveriges fordom danska provinser ha de påträffats blott i Blekinge och på Gotland. Från Norge äro de kända i blott ett par exemplar men ha där av äldre litteraturuppgifter att döma förr icke varit så sällsynta som nu. Den östligaste punkt, där runstaven varit i bruk, är säkerligen Gammalsvenskby, dit de till Ukraina utvandrande Dagö-svenskarna medförde den.⁴ Runstavarna äro ofta daterade med inskurna årtal; det tidigaste kända, 1504, återfinnes på en stav från Dalarna (Nordiska museet inv.-nr 4.752). Den äldsta daterade kalenderstaven med gyllentalen i pentadiska strecksiffror är norsk och daterad 1457 (Nationalmuseet i Köpenhamn inv.-nr 333).⁴¹ Från 1400-talet eller 1500-talets början härröra också de träkalendrar man känner från Frankrike, Alpländerna och Ungern.

Första gången runstaven omtalas och avbildas som en märklighet i litteraturen är år 1555 i Olaus Magnus arbete om de nordiska folkens liv,⁵ där den i latinska originaltexten kallas "baculus Gothicus

characteribus insignitus".^{5a} Det är en för sin tid magistral beskrivning, men bilderna äro i högsta grad otillfredsställande. Den första tillförlitliga avbildningen av en runstav träffa vi på Johannes Bureus stora runtavla år 1599.⁶ Utefter vardera sidan begränsas denna av en runstav, tecknad med Bureus vanliga omsorgsfullhet i detaljerna. Det är samma stav som avbildats från två sidor, och av såväl form som kalendarium och runtyper framgår, att staven är uppländsk. Runstaven har alltså redan nu blivit omhändertagen av den götiska patriotism, som slog ut i full blomning under vår stormaktstid, och i det berömda memorialet den 20 maj 1630 för riksens antiquarii och hävdasökare ingår runstavsforskningen som ett moment. Men detta hade en alldeles särskild anledning. Också i Danmark hade vid denna tid ett starkt intresse för runorna och runkalendern länge gjort sig gällande, vilket bl. a. kommer till synes i Kristian IV:s reskript den 11 augusti 1622 om fornminnenas tillvaratagande,⁷ ett intresse som avsatte ett verk av förblivande värde för runstavsforskningen, Ole Worms "Fasti danici" 1626 (ny utvidgad upplaga 1643).

^{5a} Rimstav synes på denna tid vara runstavens inhemska namn; det användes sålunda av Olaus Petri i hans Svenska krönika och hans lilla uppsats om runskriften (Olavus Petri, Saml. skrifter, Bd 4, Upsala 1917, sid. 4 och 555 f.). I betydelsen kalenderstav med runor är ordet runstav, som i fornsvenskan betecknar runbokstav (Lat.-sv. glossarium efter cod. Ups. C 20, Stockholm 1918—, sid. 78), möjligen ej äldre än från 1620-talet. Nils Lithberg återupptog ordet rimstav för att därmed beteckna kalenderstaven över huvud och bildade ordet rimbok för att beteckna en bladkalender fördelad på flera till en bok hopbundna träskivor.

⁶ Avbildad t. ex. i H. Schück, Kgl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens historia I, Stockholm 1932, sid. 47.

⁷ H. Schück, a. a., sid. 123 f.

³ N. Lithberg, a. a., fig. 12 och 33—34.

⁴ N. Lithberg, Kalendariska hjälpmedel (Nordisk kultur XXI, Stockholm 1934), sid. 85 samt fig. 7 och 9.

⁵ Olaus Magnus, Historia om de nordiska folken, Bok I, Kap. 34, Michaelisgilletts översättning, Del I, Uppsala & Stockholm 1909, sid. 73 ff.

I detta verk hade Worm uttalat som sin mening, att danskarna uppfunnit runkalendern och lärt ut den till norrmän och svenskar, eftersom den andliga odlingen i allmänhet stått högre i Danmark och alla konstfärdigheter i hela världen spridas söderifrån norrut. Detta för den svenska nationaläran förklenliga påstående hade Bureus 1628 fått Gustav II Adolfs uppdrag att motbevisa, och då var det givetvis nödvändigt att insamla och studera så många och så gamla runstavar som möjligt. Det blev dock aldrig någon svensk motsvarighet till Ole Worms standardverk, vars betydelse ännu i dag är oförändrad tack vare det nu förlorade material han där sammanbragt. Visserligen insamlades av 1600-talets antikvarier, sådana som Martin Aschaneus, J. H. Rhezelius och Johan Hadorph, många värdefulla uppgifter och föremål, men runstavsforskningen stod helt under bannet av den götiska spekulativen, och Johan Nordström⁸ har visat, att på denna punkt en sambandslinje går från Bureus över Stiernhielm till Olaus Rudbecks Atlantikas andra del med dess stora kapitel om runstavarna.⁹

Till varje svensk patriots stora tillfredsställelse lyckades Rudbeck här totalt gendriva Ole Worm. Med en kombinationsförmåga utan like bevisade han, att runstaven måste vara uppfunnen av svenskarna vid Kemi älv år 1859 efter världens skapelse. Detta var blott ett led i hans bevisföring för att svenskarna sedan världens begynnelse innehaft Svea rike. Runstaven får härigenom rangen av na-

tionell klenod, och konsekvenserna härav låta ej länge vänta på sig. Hos allmogen var runstaven vid denna tid med undantag kanske blott för Dalarna en antikvit. Denna klenod måste återbördas åt folket, som förlorat den. Redan året därpå utgav professor Samuel Krook en skrift,¹⁰ som var avsedd som handledning för den som ville skära nya runstavar. Från det följande halvseket är en mängd handskrivna runstavsbeskrivningar bevarade i svenska bibliotek, och på 1740-talet trycktes tre upplagor av en dylik "Kort och tydlig underwisning huru man skal förstå och bruka runstafwen".¹¹

Möjligen förmålde sig då, som Sigfrid Svensson framhåller,¹² med det lärda intresset en utilistisk önskan att få allmogen att inbespara inköpet av de årliga almanackorna, men det är väl tvivelaktigt, om runstavens pånyttfödelse verkligen nådde ned till allmogens led. Nya fina runstavar skuros visserligen efter dessa handledningar, men de flesta torde ha använts som spatserrör av tidens herrar; en icke ringa del av dem ha sedan hamnat i in- och utländska museer och kuriositetskabinett. Men det gjordes också stora samlingar av gamla runstavar, vilka nu utgöra grundstommen till runstavs-samlingarna i Stockholm och Uppsala.

Olaus Rudbeck har i Atlantikan framdragit flera ytterst värdefulla och intressanta runstavskalendrier, men då han ville slå fast runstavens förkristna ursprung förleddes han till så många feltolkningar av märkesdagtecknen, att han

⁸ J. Nordström, *De yverbornes ö*, Stockholm 1934, sid. 128 ff., 144 ff.

⁹ O. Rudbeck, *Atlant II*, Upsala 1689, cap. IX, sid. 609 ff. Jämför också cap. V, sid. 185 f. *Lärdomshistoriska samfundets upplaga* 1939, sid. 198 ff., 625 ff.

¹⁰ S. Krook, *Svenskt åg runskt Calendarium*, Upsala 1690.

¹¹ 1742, 1743 och 1748. De två senare upplagorna åtföljas av en gravyr av runstaven.

¹² S. Svensson, *Bondens år*, Stockholm [1945], sid. 65.

kom att skapa en ny runstavstradition.¹³ Det är ju Rudbecks behandling av runstaven, som ligger till grund för hela den efterföljande 1700-talslitteraturen och därigenom också för de efter dennas anvisningar skurna runstavarna. Vi måste således nästan helt bortse från yttringarna av den lärda renässansen av runstaven, när vi skola angripa de problem, som stå i förbindelse med runstavens samband med andra kalendertyper. Tyvärr ha dock de sena runstavarna och den av Atlantikan beroende litteraturen fått spela en alltför stor roll i runstavsforskningens senare historia. Att så blivit fallet i utlandet är ej så underligt, då de utländska museiexemplaren oftast härröra från 1700-talet. En för sin tid mycket förtjänstfull avhandling måste dock nämnas, och det är Emil Schnippels år 1883 publicerade utförliga kommentar till en museet i Oldenburg tillhörig runstav med kalendarium efter nya stilen.¹⁴ Han har en riktig uppfattning av de sena runstavarnas förhållande till den äldre traditionen, men känner icke denna genom själsyn utan blott genom den äldre litteraturen. Schnippel har haft stor betydelse för dem av hans landsmän, som senare sökt tolka i tyska museer förvarade runstavar, men också för den nordiska forskningen. Ett exempel härpå är Bernhard Olsens i inledningen citerade avhandling, vari han liksom Schnippel gör felet att fästa allt-

för stort avseende vid den korrigerade gyllentalsföljd, som finnes i Samuel Krooks ovan anförda skrift, och tror, att runstavar med sådana gyllental måste vara senare än 1690.¹⁵ Arvid Lindhagen¹⁶ och Nils Lithberg¹⁷ visade sedermera, att ifrågavarande gyllentalsföljd är betydligt äldre.

Nordiska museets insamlingsverksamhet kom att betyda, att nytt primärmaterial blev tillgängligt för forskningen. Särskilt framkom ett betydande antal av de intressanta dalastavarna, och P. G. Vistrand fäste år 1891 uppmärksamheten på det egendomliga gyllentalskalendarium, som karakteriserar dem.¹⁸ Men först när Nils Lithbergs intresse greps av den "scientia populi, en folkets vetenskap av rent imponerande slag",¹⁹ som uttryckte sig i runstaven, kom den nödvändiga genomgången av primärmaterialet i samtliga tre huvudsamlingar i Uppsala och Stockholm till stånd, och genom deposition av Vitterhetsakademiens samling i Nordiska museet underlättades överblicken av materialet. Man kan i detta sammanhang icke underlåta att framhålla, att det för den kommande forskningen vore av största betydelse, om Uppsalasamlingen kunde på samma sätt sammanföras med de övriga.

¹³ N. Lithberg, Rimstavar med rättade gyllental före år 1600 (Fataburen 1920), sid. 25 f.

¹⁴ Kommentarens långa titel lyder: Ueber einen merkwürdigen Runenkalender (sog. Rimstock oder Primstab) des Grossherzoglichen Museums zu Oldenburg nebst einleitenden Bemerkungen über die wichtigsten Ergebnisse der neueren Runenforschung und vergleichenden Studien über die nordischen Runenkalender überhaupt (i Bericht über die Thätigkeit des Oldenburger Landesvereins für Altertumskunde, H. 4, Oldenburg 1883).

¹⁵ Karl Brunner ville t. o. m. datera en sydtysk bladkalender sannolikt från 1400-talet med ledning av årtalet för Krooks arbete (Zeitschrift des Vereins für Volkskunde 19, Berlin 1909, sid. 249 ff.) Det är den som avbildas i Fataburen 1921, sid. 25.

¹⁶ A. Lindhagen, Om calendaria perpetua efter gamla stilen med rättade gyllental (Arkiv för matematik etc., Bd 7, N:o 23), Stockholm 1912.

¹⁷ N. Lithberg, Rimstavar med rättade gyllental före år 1600 (Fataburen 1920).

¹⁸ P. G. Vistrand, Tvänne runstafvar i Nordiska museet (Samfundet för Nordiska museets främjande 1889. Meddelanden, sid. 3 ff.).

¹⁹ N. Lithberg i Fataburen 1932, sid. 136.

Nils Lithbergs runstavsstudier avkastade åren 1920—21 trenne uppsatser i *Fataburen* och i festskriften till N. E. Hammarstedt.²⁰ Efter ett längre uppehåll återupptog han dessa studier i slutet av 1920-talet, men hann före sin död 1934 blott publicera en mindre uppsats i *Fataburen* 1932 och en liten avhandling om almanackans historia. Posthumt trycktes ett bidrag till samlingsverket *Nordisk Kultur XXI*.²¹ Nordiska museet utger emellertid nu ett av de ofullbordade arbeten han efterlämnade, sedan författaren av dessa rader bringat det i tryckfärdigt skick; dess titel är "Computus med särskild hänsyn till runstaven och den borgerliga kalendern" (*Nordiska museets Handlingar* 29). Föreliggande artikel vill med anledning härav aktualisera några frågor, som knyta sig till runstavens uppkomst och sammanhang med andra kalendertyper.

Vi vända oss först till frågan om de på runstavarna särskilt utmärkta helgon- och märkesdagarna, deras uppkomst och deras samband med folktraditionen. Carl-Axel Moberg har nyligen i en uppsats "Kring allmogekalendarierna i Lunds universitets historiska museum"²² betvivlat möjligheten att bestämma en runstavs ursprungs-ort efter de helgdagar den upptager. "Enbart inom Historiska museets [i Lund] samling finner man, att nästan alla motsäga varandra genom att förekomma på samma stavar." Detta uttalande måste tillskrivas bristande kännedom om det äldre primärmaterialet.

²⁰ Runstavens uppkomst (*Fataburen* 1921). — Rimstavar med rättade gyllental före år 1600 (*Fataburen* 1920). — Första vinterdag (*Etnologiska studier tillägnade N. E. Hammarstedt* 1921).

²¹ Runstaven en ursvensk rådgivare åt Sveriges bönder (*Fataburen* 1932). — Almanackan, Stockholm 1933. — Kalendariska hjälpmedel (*Nordisk Kultur XXI*, Stockholm 1934).

²² Skånes hembygdsförbunds årsbok 1938, s. 77.

Den kyrkliga kalendern hade en liturgisk uppgift, i det att den angav festgraderna för de olika dagar, som högtidlig-höllös inom kyrkan, men skulle därjämte angiva, vilka dagar som även av den civila befolkningen skulle firas som helgdagar med arbetsvila och gudstjänstbesök. Till sådana dagar anknöts gärna sådana helt civila regelbundet återkommande tilldragelser som marknaderna och de världsliga mässorna. Det är därför i ett kristet samhälle naturligt att finna starka överensstämmelser mellan den kyrkliga och civila kalenderns viktigaste dagar. Tack vare det förhållandet att helgdagslängden och festgraderna fastställdes inom varje stift för sig av biskopen växla dessa avsevärt från det ena stiftet till det andra, varom man lätt kan övertyga sig genom en blick t. ex. i de av Hermann Grotefend i tryck utgivna kalendarierna från medeltidens slut.²³ Detta gäller även Sverige. Några exempel må anföras. Sankt Eriks translation den 24 januari firades blott i ärkestiftet, Sankt Henriks translation den 18 juni blott i Åbo stift. Den senares martyrdag firades däremot i de svenska stiften men en dag tidigare än i Finland, där det skedde den 20 januari. Den helige Eskil firades den 11 juni i sitt eget stift (Strängnäs) men den 12 på flera andra håll. Helena av Skövde är endast i Skara förlagd till den 30 juli, eljest till den 31 juli. Just dessa egenheter gå också igen på kalenderstavarna. Men någon undantagslös överensstämmelse mellan stiftskalendarierna och stavarna föreligger icke. På stavarna finnas dagar angivna, som i kyrkans kalendarium intaga en mycket underordnad plats eller där helt saknas. Är det här fråga om märkes-

²³ H. Grotefend, *Zeitrechnung des deutschen Mittelalters und der Neuzeit*, Hannover 1891—98.

dagar av folkligt, kanske rent av förkristet ursprung? Nils Lithberg vågade blott i två fall besvara denna fråga med ja, och det var den regelbundna förekomsten av det lövade trädet på Tiburtius den 14 april, "Första sommardag", och det avlövade trädet på Kalixtus den 14 oktober (på dalastavarna den 13 oktober), "Första vinterdag".²⁴ I den tyvärr av redaktionen mycket förkortade listan över de viktigaste märkesdagarna på kalenderstavarna, som ingår i hans posthuma uppsats "Kalendariska hjälpmedel" föreslår han tvekan för en del sådana dagar, att de återspegla lokalhelgon som icke kommit in i stiftskalendariet.²⁵ Detta kan vara riktigt, men de kunna också tänkas återgå på före dettas kodifiering strukna helgonfester. Förrän vi fått det material hopbragt och sammanställt, som kan bidra att belysa den kalendariska traditionens utveckling under vår svenska medeltid, är det omöjligt att komma till visshet på denna punkt.²⁶ Ingen undersökning har heller så vitt känt företagits av de kalendarier, som ingå i psalmböcker och uppbyggelseböcker från 1500- och 1600-talen (sista gången i 1697 års koralpsalmbok) ur synpunkten att erhålla jämförelsematerial med folktraditionens och kalenderstavarnas märkesdagar, trots att redan Arvid Lindhagen 1912 påvisade att dessa kalendariers gyllentalslängder använts som förebild vid skärning av runstavar. Märkligt är också att som Lith-

berg påpekar i sitt posthuma arbete "Computus", runstavarna kunna ha dagar utmärkta som varken spela någon större roll i det kyrkliga livet eller i den svenska folktraditionen, men som däremot på kontinenten äro märkesdagar för allmogen, såsom Ambrosius den 4 april och Barbara den 4 december.²⁷ För frågan om runstavens uppkomst och historia äro resultaten av det jämförande studiet av den europeiska allmogens märkesdagar tydligen mycket väsentliga. Men här återstår ännu ofantligt mycket att utreda.

Hur gammal är nu runstaven? Hur och var har denna kalendertyp skapats? Har den redan haft en lång historia, innan vi påträffa den på 1500-talet hos Olaus Magnus och i ännu bevarade daterade exemplar?

Carl-Axel Moberg besvarade i sin nyss citerade uppsats den senare frågan med nej. Sigfrid Svensson är den som senast berört ämnet, nämligen i sitt populärvetenskapliga arbete "Bondens år",²⁸ och han ansluter sig i det stora hela taget till den av Nils Lithberg framförda argumentationen,²⁹ som är ungefär följande.

Eftersom runstavskalendariet ingenting annat är än en transkription av den medeltida kyrkokalendern, som vi ha dokumenterad i ett otal handskrifter och — efter boktryckarkonstens uppfinning — tryckta kalendarier från medeltidens utgång, kan runstaven icke vara äldre än katolsk gudstjänstordnings införande i Norden. Transkriptionen i runor på trä av den kristna kyrkokalendern med dess

²⁴ N. Lithberg, Första vinterdag (Etnologiska studier tillägnade N. E. Hammarstedt 1921).

²⁵ Nordisk Kultur XXI: Tideräkningen, Stockholm 1934, s. 91.

²⁶ Jfr Toni Schmid, De medeltida kalendariererna från Skara (Scandia 1928) och Strängnäs stifts kalendarium under medeltiden (Nordisk tidskrift för bok- och biblioteksväsen 1932) samt A. Malin, Der Heiligenkalender Finnlands, Hfors 1925.

²⁷ N. Lithberg, Computus, Stockholm 1947, sid. 31.

²⁸ S. Svensson, Bondens år, Stockholm [1945], sid. 37 ff.

²⁹ N. Lithbergs uppsatser i Fataburen 1921 och 1932 samt i Nordisk Kultur XXI 1934.

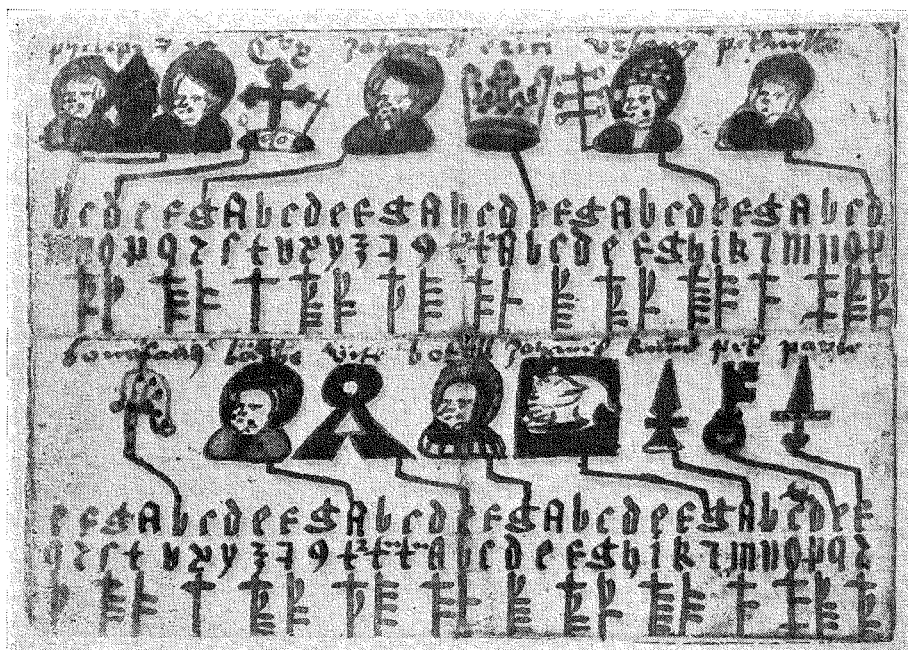

Fig. 1. Maj och juni månader i dansk fickkalender från 1560. Rålambska samlingen, Kungl. Biblioteket.

rad av dagbokstäver, med dess serie av helgdagar och gyllental måste ha skett därför, att kunskapen om kyrkans kalender behövde spridas till kretsar, som icke voro betjänta av eller icke kunde förse sig med de på pergament skrivna kalendarier, som de kyrkliga myndigheterna litade till, m. a. o. till kretsar där runorna voro en levande kunskap. Visserligen voro runor icke sällan i bruk ännu vid medeltidens slut, och möjligheter skulle alltså finnas för att runstaven vore en uppfinning först från denna tid. Men de äldsta bevarade runstavarna framträda redan i så tydligt utbildade lokaltyper, att en lång utveckling måste ligga före dem. Ett på pergament med runor skrivet kalendarium från år 1328 fanns bevarat i Danmark på 1620-talet, då Ole Worm publicerade det samma i sin bok "Fasti Danici" — vi

ha hans avskrift ännu bevarad,³⁰ men originalet har, möjligen vid Köpenhamns brand år 1728, förkommit — och man hade knappast tagit sig för att utföra en sådan transkription, om inte runkalendrar på trä redan då funnits. Ja, sitt största behov att sprida kännedom om kyrkoår och kalender bör givetvis den kristna kyrkan ha haft vid den tid, när den började få en fast organisation och bli statsreligion i landet, alltså redan under 1100-talet. Man har rentav gissat, att runstavens tillkomst står i samband med en viss historisk händelse, nämligen det besök som Hadrianus IV, då ännu kardinal av Albano, som legatus a latere gjorde i Norden 1152—53 för att här ordna olika

³⁰ Publicerad med kommentar av E. Wessén och N. Lithberg i K. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens handlingar 45:2, 1939.

kyrkliga förhållanden. Man förutsätter då antingen att metoden att använda kalenderstavar av karvstockstyp redan var inhemsk i Norden, att kalenderstavens uppkomst således ligger före kristendomens införande, eller också att kyrkan medförde denna metod från England eller kontinenten.

Det är uppenbart, att hela detta resonemang är svagt underbyggt. Vår kunskap om Nikolaus Breakspeares legation till Norden har genom ett lyckligt källfynd betydligt ökat,³¹ sedan Erik Brate 1908 först framställde gissningen, att skapandet av runstaven var en konsekvens av hans organisationsarbete,³² men det finns ingen antydning i källorna, som skulle kunna ge ens skymten av bevis för en sådan hypotes. Den gotländska runkalendern av år 1328 synes vid närmare betraktande icke heller hålla stort som bevis för att kalenderstavar med runor redan då skulle ha funnits. Visserligen påträffa vi i denna kalender gyllentalen transkriberade med de 19 runor, som sedan användas på runstavarna och likaledes de 7 dagrunorna upprepade vecka efter vecka som på runstavarna, men helgdagarna äro såsom i de högmedeltida kalenderhandskrifterna obetecknade och utmärkta blott genom att helgonnamnen fullständigt utskrivits. Dessutom är kalendern uppdelad i månadskolumner, som om den haft en codex till mönster, medan runstavarna vanligen dela året i två halvår

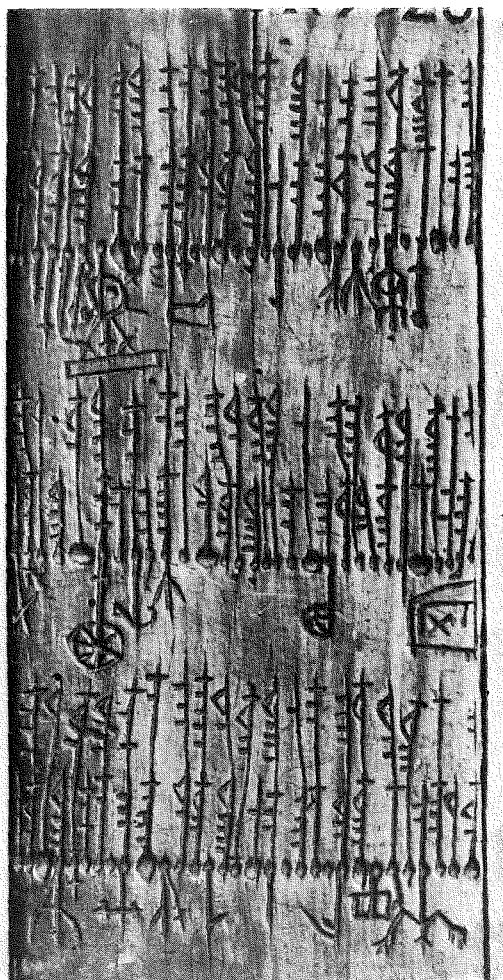

Fig. 2. Oktober, november och december månader (läsas nedifrån från höger) på kalenderstav i Fullerösamlingen, dat. 1520.

eller fyra kvartal, där dagruneraden löper i horisontell följd från höger till vänster eller tvärtom. Typologiskt sett är det sålunda ett svalg befast mellan runstaven och den gotländska runkalendern från 1328, och den bör i själva verket sammanföras med den visserligen fåtaliga gruppen av medeltida manuskript, som bevarats till våra dagar, där runor använts i stället för det latinska alfabetet. Och av

³¹ Jfr A. O. Johnsen, Studier vedrørende kardinal Nicolaus Brekespears legasjon til Norden, Oslo 1945.

³² E. Brate, Nordens äldre tidräkning, i Högre Allm. Läroverkets å Södermalm årsredogörelse, Stockholm 1908. — Nat. Beckman anförde sedan ytterligare skäl för Brates teori (Studier i nord. filologi utg. gm H. Pipping, Bd 3:4, Helsingfors 1912, sid. 3).

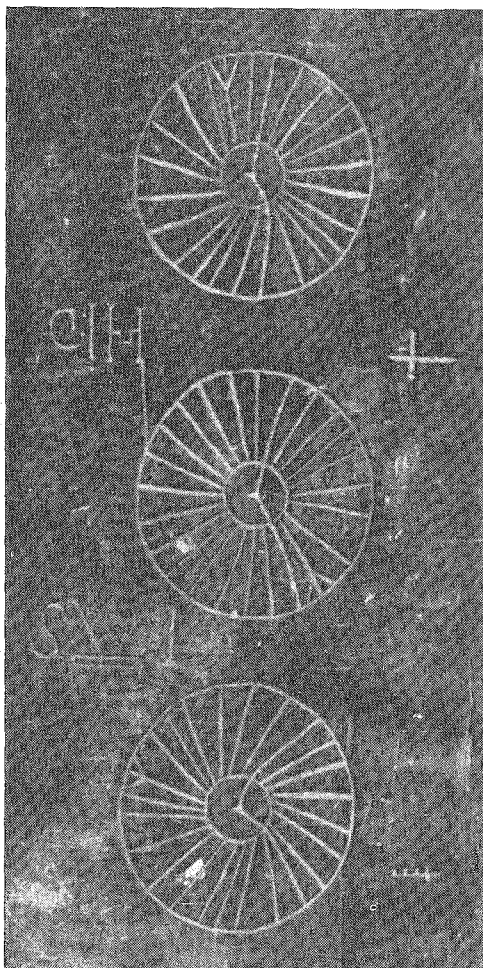

Fig. 3. Timkringlor för januari (nederst), februari och mars månader på Fulleröstaven.

Worms beskrivning framgår f. ö., att den till sin yttre habitus närmast liknat de s. k. fickalmanackor med pentadiska strecksiffror, som vi känna både från kontinenten och från Norden från och med 1300-talets slut.³³ Dessa äro skrivna och målade på långa, smala pergamentsblad, vilka vikts först längsmed mittlinjen och sedan efter längden i åtminstone 12

³³ Från 1500-talet finnes samma typ av kalender utförd i träsnitt.

lika stora avdelningar, dvs. minst så många att det blir en för varje månad. Mittvecket delar vardera av dessa i två rutor. Ofta göras flera tvärveck för att få plats för andra anteckningar än dem, som hänföra sig till själva kalendariet. Tvärveckena göras omväxlande från vänster och från höger, så att pergamentsbladet kan läggas ihop i vecken som ett dragspel. Så har också Worms gotländska runkalender varit hopvikt. Gemensamt för runkalendern och de nu beskrivna fickalmanackorna är också att mellan två tvärveck en månad rymmes och att dagraden och gyllentalraden, i ena fallet utmärkt med runor, i andra fallet med bokstäver resp. strecksiffror, är skriven på tvären över pergamentsbladet, fig. 1. Skillnaden är den, att runkalendern nästan helt och hållet saknar de för fickalmanackorna karakteristiska förklarande bilderna. Den har dock några få och är därigenom det äldsta hittills kända exemplet på sådan illustrering.

Nu är det så lyckligt, att ett föremål bevarats till våra dagar, som verkligen utgör en översättning i trä av den kalendertyp som här blivit skildrad, det är den 1520 daterade rimstaven i Fullerösamlingen.³⁴ Den har formen av en lång bräda med kalendariet anbragt i 12 rader över varandra tvärs över brädans bredd. Dagarna äro utmärkta med punkter; under raderna äro de enkla helgdagsmärkena anbragta, och över raderna stå två serier av gyllental med pentadiska strecksiffror, fig. 2. Dess rättade gyllental höra på det närmaste samman med de gyllentals-

³⁴ Jfr N. Lithberg, Rimstavar med rättade gyllental före år 1600 (Fataburen 1920), sid. 14 ff., och A. Lindhagen, Om den rättade gyllentalslängden på en rimstav i Fullerösamlingen, dat. 1520 (Fataburen 1922).

redaktioner som återfinnas i bildalmanackorna. Vända vi på brädan, finna vi tolv kretsar över varandra med 24 radier i varje krets, fig. 3. De äro s. k. timkringlor, som ange fördelningen av nattens och dagens timmar inom de olika månaderna. Just sådana timkringlor är baksidan av fickalmanackorna utrustad med, fig. 4.

Den gotländska runkalendern av år 1328 representerar sålunda enligt författarens åsikt en annan linje i de folkliga kalendrarnas utvecklingshistoria, och jag har svårt att tro, att den visar något annat än att utbildningen av den 19-typiga gyllentalsrunraden⁴² och de sju första runornas användning som söndagsbokstäver är färdig. I och för sig är detta intet bevis för att kyrkans kalendarium redan överförts på trä, för vilket runalfabetet bäst passade. En runkalender på pergament, som däremot direkt illustrerar en förekommande typ av runstaven, äga vi dock bevarad i den av J. G. Liljegren³⁵ omnämnda "Runkalender ifrån 1440-talet på 23 sidor samt till slutet med munkstil inskrifna latinska böner och stycken ur St. Birgittas Revelationes, på 5 sidor i aflång 24:0 storlek, köpt ifrån en bondeslägt i Swinhults socken och Östergötland af Hr Kammar-Junkaren L. F. Rääf, hwilken förärat densamma till Kongl. Fornlemnings-samlingarne i Stockholm". Den överensstämmer nämligen anmärkningsvärt nära med den odatrade östgötska runkalender på lösa träskivor, som avbildas i Fataburen 1921, sid. 26, men har såvitt jag kunnat finna ej blivit tillbörligen beaktad, fig. 5. Den bär numera Statens hist. museums inv.-nr 21.283. Liljegrens datering beror på en

³⁵ J. G. Liljegren, Run-Lära, Stockholm 1832, sid. 185. — Jfr också hans Run-Urkunder, Stockholm 1833, sid. 263.

Fig. 4. Timkringlor och månadsbilder för månaderna juni, juli och augusti på den fig. 1 avbildade fickalendern. Observera de danska månadsnamnen!

feltolkning av en kapitelhänvisning, som avslutar det latinska citatpartiet, men handstilen tillhör dock ovedersägligen 1400-talet.^{35a}

Det finns emellertid helt andra argument som tala för en hög ålder för runstavskalendariet.

I det föregående har redan flera gång-

^{35a} För välvilligt utlåtande härom tackar jag fil. dr Toni Schmid.

Fig. 5. Runkalender på pergament från 1400-talet i Statens historiska museum. Uppslaget visar dagarna 10 juni—10 juli (Knut med lien).

er antytts, att runstaven hör till de kalenderstavar, som i regel äro försedda med gyllentalskalendarium. Gyllentalen äro avsedda att angiva månskiftena, och systemet är detta. Vart nittonde år återkomma månens faser på samma datum, ty 19 år motsvara ett visst antal hela månvarv, nämligen 235 stycken. Om jag på ett eller annat sätt i kalendern utmärker de 235 månskiftena, skulle jag således få ett perpetuellt månkalendarium. Gyllentalen äro en sådan metod. Varje år får ett nummer från 1 till 19, och vid varje datum i kalendern, där nymånen först skall synas, sättes vederbörande års nummer eller gyllental. Och varför göres detta? Vanligen svaras, att utan denna beteckning kan icke påskdagens datum beräknas, och på påskens placering i året voro inte bara fastlagen och pingsten beroende utan ofta också de stora marknaderna. Att få de 235 månskiftena exakt angivna är emellertid omöjligt, eftersom ett månvarv icke består av ett jämnt antal dygn utan är ungefär $29\frac{1}{2}$ dygn. Jag måste således nöja mig med att sätta gyllentalen med omväxlande 29 och 30 dagars mellanrum. Det är klart, att utplaceringen av de 235 gyllentalen kan utfalla något olika, särskilt som regeln att mån-

skiftena vart nittonde år återkomma på samma datum icke är alldeles exakt. Det är en liten divergens som efter 220 år har växt till ett helt dygn. Kyrkan tillämpade dock för påskberäkningen i många hundra år ett gyllentalskalendarium, som icke ändrades, de s. k. kanoniska gyllentalen. Men det finns andra redaktioner av gyllentalskalendariet, och vi övergå nu till dessas betydelse för runstavsproblemet.

De flesta kalenderstavar med utsatta gyllental ha det kanoniska gyllentalskalendariet. Redan Worm diskuterade olika former av korrigerade gyllentalsangivningar, och vi ha redan berört den s. k. Krooks korrektion, som felbedömts av Emil Schnippel och Bernhard Olsen. På allvar upptogs frågan först av Arvid Lindhagen och, inspirerad av dennes värdefulla resultat, av Nils Lithberg. Liksom Arvid Lindhagen indrog Lithberg icke blott runstavs- utan även psalmbokskalendarierna i sin undersökning och utsträckte den, vägled av Lindhagen, till in- och utländska bildkalendrar och kalenderhandskrifter. En preliminär gruppering av de olika gyllentalskorrektionerna bildar en huvuddel av hans "Computus". Så mycket är redan tydligt, att gyllentalskor-

Jun	XIX VIII XVI V	XIII II	X	XVIII VII	XV III	XII I	VIII	XVII VI	XIII III	XI	
Jul	XIX VIII XVI V	XIII II	X	XVIII VII	XV III	XII I	VIII	XVII VI	XIII III	XI	XIX

Fig. 6. Juni och juli ur kalendern i Herrad von Landsbergs vid Strassburgs bombardemang 1870 för-
störda arbete Hortus deliciarum. 1100-talets senare hälft. Efter F. Piper.

rektionernas historia kan avläsas på runstavskalendariet, som sålunda visar sig helt ha följt med utvecklingen, om också retarderat. Runstavskalendariet bildar en integrerande del av den europeiska kalendertraditionen. Lithbergs förtjänst är därvid, att han starkt framhäver, att korrektionerna vidtagas icke för kyrkokalenderns skull — den rubbades aldrig — utan av astrologiska orsaker. Man måste kunna exaktare än den kanoniska kalendern medgav beräkna månens faser på grund av det genomgripande inflytande, som dessa hade i negativ eller positiv riktning på människan och på utgången av hennes företag. Genom denna syn på runstaven och över huvud på de folkliga kalendrar framstår klarare deras art av civilkalendrar, trots att de verka att vara blott transponerade kyrkokalendrar. Och man vore frestad att tillägga: ha dessa kalendrar någonsin varit annat än civilkalendrar? Kyrkan tillämpade faktiskt ett helt annat system för påskberäkningen, de s. k. påsktabellerna, som utgjorde en genväg på vilken det fullständiga gyllentalskalendariet ej behövde anlitas.

Men ytterligare ett resultat av Lithbergs granskning av gyllentalslängderna av vikt för frågan om runstavens ålder är att anteckna. Lithberg har redan i Nordisk kultur XXI, sid. 86 f., vidrört det: "Beträffande gyllentalen intar Dalarna en särställning såtillvida, att där förekommer en uppställning, som är en

annan än den, som alltsedan 1000-talet varit den officiella inom den romerska kyrkan." Men den förklaring han, visserligen hypotetiskt, nu ger i "Computus" är sensationell. Bakom förlagan till dalastavarnas gyllentalskalendarium skulle dölja sig ett år av 364 dagar, alltså det veckoår som i sin klassiska form är känt från Island och som från senare tid är bäst känt från lapparna, vilka naturligtvis lånat det från nordborna. Lithberg styrker denna teori genom att påvisa vissa anomalier på norska kalenderstavar och på en troligen jämtländsk runstav av dalakalendrarnas brädförmiga typ, vilka få en naturlig förklaring efter samma linjer. Skulle denna teori låta bekräfta sig, kanske det till sist dock visar sig vara den norsk-isländska komputistiken under äldre medeltid, som bildar bryggan mellan runstaven och det lärda kalendariet ute i Europa. Och i det sammanhanget är det av största intresse, att Olaus Rudbeck visar sig i Atlantikan ha avbildat två gyllentalskalendrier i runor, som förefalla vara så ålderdomliga, att deras förlaga måste vara äldre än den tid, då det kanoniska gyllentalskalendariet stadgade sig. Lithberg har i varje fall ej påträffat dess motsvarighet. Härvid är att märka, att forskningen först efter Lithbergs bortgång börjat intressera sig för den kalendrariska tekniken under århundradena mellan Beda och Roger Bacon. Först för några år sedan erhöles vi den definitiva

upplaga av Bedas skrifter om tideräkningens grunder, i vilken utgivaren äntligen avsondrat den mängd av traktater från senare århundraden, som alltifrån den senare medeltiden gått under Bedas namn,³⁶ och nu börja de lärda klerker framträda i forskningens ljus, vilka oförtjänt överskuggats av den engelske munkens väldiga gestalt, Hucbald i S:t Amandus-klostret och Abbo av Fleury, av vilka den förre möjligen uppfunnit gyllentalen.³⁷ När 800—1000-talets komputistiska skrifter utgivits och jämförts med de samtida kalenderhandskrifterna, blir den bakgrund tydligare, mot vilken de folkliga kalenderarnas framväxt förhoppningsvis skall tydligare avteckna sig.

Emellertid synes redan nu tveksamheten om runstavskalendariets höga ålder kunna betydligt reduceras, och vi skulle vara berättigade att återgå till frågan, om kalenderstaven följt med den kristna kalendern från England eller kontinenten eller om den är förkristen. Nils Lithberg förutsatte av allmänt etnologiska skäl det senare,³⁸ och lutar ännu i "Computus" åt denna åsikt. Sigfrid Svensson anser däremot,³⁹ att vi icke kunna tänka oss något behov av en verklig kalenderstav förrän i det kristna samhället med dess av sön- och helgdagarnas rytm hela året igenom reglerade liv. Karvstocken, som givetvis användes för tillfällig tideräkning också

utanför den kristna kalenderns inflytelse-sfär, vill han ej kalla kalenderstav, innan den blir perpetuell. Fasthåller man vid denna stränga distinktion, torde också de typer, som Lithberg avser, falla utanför begreppet kalenderstav, och någon motsats mellan de bägge forskarna föreligger kanske egentligen icke. Den europeiska träkalendern skulle sålunda ha följt den kristna kulturen på dess väg mot Norden. Dess olika former, staven, brädan och knippan av lösa träskivor, vilka alla äro representerade i det kontinentala materialet, skulle redan ha varit utbildade, innan träkalendern kom till Norden. Här liksom på kontinenten hava olika lokaltyper utvecklats och har den påverkats av den andra typen av folkliga kalendrar, bildkalendrarna, som sannolikt utbildats först under medeltidens senare århundraden. "Det råder inget tvivel, att då vi möta särskilt rikt utskurna helgdagsemler, dessa ofta äro att återföra på traditioner som utbildats icke i trä utan i pergamentkalendrarnas miniatyrkonst."⁴⁰ Den enkla karvstockkalenderns förekomst på kontinenten kan man belägga genom att den efterbildats i handskrifter. Det mest bekanta exemplet är kalendariet i 1100-talsmanuskriptet Hortus Deliciarum, fig. 6, som redan E. Schnippel påpekade. Han anför till yttermera visso, att i medeltidstyska glossarier ordet Ephemerides över-sattes med karvstock.

³⁶ Bedae Opera de temporibus. Ed. by C. W. Jones. (Publ. of the Medieval Academy of America, No. 41). Cambr. Mass. 1943.

³⁷ A. Van de Vyver, Hucbald de Saint-Amand, écolâtre, et l'invention du Nombre d'or (Mélanges Auguste Pelzer, Louvain 1947, sid. 61 ff.). Samme förf., Les oeuvres inédites d'Abbon de Fleury (Revue Bénédictine 47, 1935, sid. 130 ff.).

³⁸ Fataburen 1921, sid. 17 f.

³⁹ S. Svensson, Bondens år, Stockholm [1945], s. 39 f. o. 52.

⁴⁰ N. Lithberg, Kalendariska hjälpmedel, sid. 88.

⁴¹ (till sid. 169). Den är alltså ingen runstav, som efter Bernhard Olsen ofta uppges, t. ex. i Sv. uppslagsbok, art. runstav (1935). Årtalet 1437 på en annan runstav i samma museum är ej äkta.

⁴² (till sid. 177). De 19 gyllentalrunorna möta f. ö. tidigare, nämligen inhuggna på dopfunten i Bårse kyrka på Själland; den dateras numera till tiden 1250—75 (Lis Jacobsen & E. Moltke, Danmarks runeindskrifter, Khvn 1941—42, nr 224).

Summary

Runic and civil calendars

At his death in 1934 *Nils Lithberg*, the first holder of the chair in Northern and Comparative Ethnology at Nordiska museet in Stockholm, left behind him an unfinished work on runic and civil calendars. The present author has now prepared the volume for the press, and it will appear in the near future in the series *Nordiska Museets Handlingar*. In this work Lithberg tries to fit the Rune-staffs into their historic relation to other ancient forms of calendars and to give an account of the development of methods of computing calendars from the end of classical times down to the youngest Rune-staffs, all the time considering them in their connection with cultural history in general. An important feature of the work is the writer's study of the different ways of arranging the golden numbers of Rune-staffs and alphabetic calendars in the Scandinavian countries and outside of them. In this article the author gives a survey of the main points in the history of research concerning Rune-staffs and draws attention to the important results obtained by Lithberg in the elucidating of the age and origin of Rune-staffs. No *dated* Rune-staffs from the period before 1500 are known, but as distinct provincial types had evolved by that time, an anterior development of considerable length must be presupposed. In the discussion of these matters reference is often made to a no longer extant

runic calendar written on parchment, dated 1328 and published by the Danish antiquarian Ole Worm in his work *Fasti Danici* (1626, new enlarged edition 1643), but the present author maintains that this is no satisfactory proof that even at that time there existed runic calendars *carved in wood*. A runic calendar, however, written on parchment from the 15th century (Fig. 5) shows affinity to wooden calendars. On the other hand Lithberg points out that the series of golden numbers on certain groups of Rune-staffs are so archaic in their arrangement that they must be modelled on calendars that were made in a time when the canonic series of golden numbers was not yet fully evolved, i. e. from the 9th to the 11th centuries. It is possible that the year of 364 days as we know it from Iceland and which the Lapps had borrowed from their Scandinavian neighbours has left traces in the arrangement of the golden numbers of certain Rune-staffs. Among these the boardlike ones of Dalecarlia are especially worth mentioning. These circumstances must be regarded as evidence of the remote age of the Runic Calendar. In winding up the author discusses a theory proposed by Professor Sigfrid Svensson in 1945, viz. that it was the Christian Church that introduced wooden calendars into Scandinavia, where its special form, the Rune-staff was developed.

STRÖDDA MEDDELANDEN OCH AKTSTYCKEN

Några lapska bouppteckningsnotiser

Av Birgit Laquist

Doch hafwa alle lappquinfolcken een kraga fram i bröstet, den the kalla kracka, på den samma sy the een hoopp Sölfwer Mallior, somblige hwijte och somblige förgylte, medh hängiande löf uthi, huilket är theras ornaat och prydnat; bruka och så the Rijke icke allenast sådana mallior på sine kragar, uthan och på sine kiortlar fastsydde, så at somblige hafwa dubbelt, somblige tredubbelt Sölfwer fram i bröstet”, omtalar Samuel Rheen år 1671 i En kortt Relation om Lapparnes Lefwarne och Sedher...¹, och han tillägger om de lapska männen att de ”bruka och dageligen Sölfwerbälten om sig, som på särdeles Maneer gjorde ähro, lijka som stoore släte knappar”.

Denna skildring av lapparnas rikedom på silver, särskilt i klädedräkten, är ingen överdrift utan stödes av bouppteckningarna, av vilka jag dock icke kunnat finna någon så tidig som från 1600-talet bevarad. De äldsta här i Sverige bevarade bouppteckningshandlingarna rörande lapparna synas icke gå längre tillbaka i tiden än till 1700-talets

¹ Samuel Rheen, En kortt Relation om Lapparnes Lefwarne och Sedher, widskiepeller, sampt i många Stycken Grofwe wildfarellser. Tryckt i Svenska Landsmål, 1898, s. 62.

senare hälft. I Norge däremot är man lyckligare lottad i detta hänseende.²

Rheens här ovan citerade skildring syftar närmast på Luleå lappmark, och vid en genomgång av det i Landsarkivet i Härnösand bevarade materialet framgår också att rikedomerna på dräktsilver just i denna lappmark förefaller att vara förvånansvärt stor, men dessutom synas lapparna där, mer än andra, ha placerat sin förmögenhet i olika slag av silverföremål som skedar, kåsor och bågare m. m. Detsamma gäller kanske i ännu högre grad lapparna i Arjeplogs socken av Pite lappmark, medan skogslapparna i Arvidsjaur enligt bouppteckningarna sällan redovisa något mer än en silverkrage med maljor och ”båle”³ och någon

² G. Gjessing citerar flera dylika från 1600-talet i sin bok Lappedrakten, Oslo 1940, s. 14—17.

³ ”Båle” liksom det här nedan omnämnda ”Kröike” äro de typiska prydnaderna för silverkragen. Den förra är klotrund och om den senare står det i Sigrid Drakes bok om Västerbottenslapparna, Uppsala 1918, s. 176 följande: ”*Kruekke*, silverpjäs till höger, har form av en liten kåta (*kåtets*) med ett löv mitt i, är störst och dyrast av alla, utgör et par med *peätsek*, som sitter å vänstra sidan mitt emot den förra.” Sigfrid Svensson har i sin uppsats Skånskt dräktsilver i Rig 1947: 1 en del jämförelser med det lapska dräktsilvret och påpekar det gemensamma ursprunget för såväl skånskt som norskt och lapskt dräktsilver, s. 8. Jfr även bilderna, s. 11.

kåsa eller ring. Det kanske därför kan vara av intresse att taga del av några dylika bouppteckningshandlingar.

Säkerligen torde det icke alltid ha varit så lätt att få till stånd en sannfärdig bouppteckning, vilket framgår av en anteckning, som en bouppteckningsförrättare gjort i instrumentet. Ifrågavarande bouppteckning uppgjordes år 1809 efter lappänkan Gunnil Torsdotter i Sörkattum och den uppgiftsskyldige, som även fick underteckna bouppteckningen, var sonen Thommas Pålsson Råvak, om vilken sålunda säges: "Till egendomens uppgifvande wisselig underskrifne nog owillig, ehuru han allaredan förlidne wår bordt låta uppteckna den befintlighet som vid dödstimman efter förenämnda Enka befans. Dock efter något rådslag, Låt han til byn hämta Renkreatur som anoterades med de öfriga i Persedlar."

Denna Gunnil Torsdotter hade i silver ägt:

	Rd	Sk	rst
1 st Förgylt belte 15 lod	7.24.—		
3 st Skedar 9 lod	4.24.—		
1 Pr knappar 1 lod	—24.—		
6 Pr maljor 12 lod	6.—		

Lappmannen Nils Jönsson Abrel i Sirkas, Lule lappmark, lämnar år 1820 efter sig följande silverbestånd:

	Rd	Sk	rst
1 st större belte, värderat till ..	8.—		
1 st mindre do	6.—		
2 st Kredens — 12 lod	6.—		
1 st liten Begare 3 lod	1.24.—		
1 st släf 4 lod	2.—		
6 st kosar 4 lod wardera	12.—		
6 st Sjedar 3 lod wardera	9.—		
2 st Kredens — 12 lod	6.—		
4 knippen Maljor 6 par i varje knippe gör 24 par, a 32 sk paret	16.—	60.24.—	

År 1807 ärver Pål Andersson Pautwals från Tuorpon i Lule lappmark fyra barn var sitt silverbälte värt 6 Rd samt

var sin silvermatsked, de båda äldsta sönerna dessutom var sin kåsa medan de båda yngsta barnen i dess ställe få var sin kopparkittel.

I Pite lappmark ha vi lappmannen Lars Eskilsson från Simmisjaur, som år 1820 efterlämnar:

	Rd	Sk	rst
4 st Silfwer Bälten à 10 Rd	40.—		
2 ne st Silfwerkosor à 5 Rd	10.—		
4 st silfwerstop à 5 Rd	20.—		
6 st Silfwer Skjedar à 2 Rd	12.—		
19 par Silfwer knappar eller Bällo kallade..	9.24		
28 par Maljor 2 sk pr	14.—		

Från samma lappmark efterlämnar änkan Elsa Månsdotter från Sörvästerbyn år 1826:

	Rd	Sk
1 st bättre kosa	3.—	
1 st sämre do	2.—	
1 st Bälte	10.—	
2 st Dito à 8 Rd	16.—	
2 st Dito à 5 Rd	10.—	
1 st Krage	16.32	
1 st Dito	3.—	
1 st blå Tjortell med Silfwer	10.—	
96 lod control. och ocontrol. Silfwer	64.—	
36 st Hela Specie Riksdaler a 2 Rd	72.—	

Gå vi sedan till sydligare lappmarker möter oss hos skattlappen Jon Hanssons hustru Marget Månsdotter ifrån Marsfjäll år 1780 följande dräktsilverinnehav:

	Rd	Sk
6 par Silfwer Kröike ³ a 2 rix	12.—	
et och et halft par Silfwer maljor	1.—	
en silfwer ring och en spänna och en malja och et Kors	1.—	

Man skulle på detta sätt kunna uppräknade den ena efter den andra med liknande rikedom på silver. Icke ens pigan Inger Pehrsson Hamn från Sirkas, som år 1819 avled i tjänst hos Jova Olsson Silba, har varit utan en liten silverkrage välgående 4 lod och värderad till 2 riksdaler. 4 silverknappar ägde hon

också till 1 rd:s värde, men maljorna hennes voro endast av mässing och värderade till 1 skilling stycket.

En betydelsefull föremålsgrupp i de lapska bouppteckningarna är klädespersedlarna, och "kjortlarna" av kläde voro liksom silvret direkta värdemätare på lappens välmåga. När därför bouppteckningen efter Arjeplogslappen Per Adacksson år 1829 uppvisar "10 st Blå och gröna klädeskjortlar a 3 Rd pr st och 8 st vadmans dito a 2 Rd" är det utan tvivel en förmögen lapp man här har att göra med. Under gruppen klädespersedlar hör även allt slags tyg eller sådant som är tillverkat av tyg och ur nyss nämnda bouppteckning må dessutom anföras: "27 alnar vitt vadmal, 11 alnar Dito, 9 alnar grådt vadmal, 2 alnar Blått dito." I en annan Arjeplogslapps bouppteckning från år 1823 möter oss följande:

	Rd	Sk
6 st klädeskjortlar	12	—
1 st wadmals	1	—
2 st muddar	2	—
29 alnar wadmal 12 sk	7.12	
7 aln rödt Wästgötha vadmal 32 sk	4.32	
rött och blått kattun		
5 alnar grönt Westgötha Wadmal 32 sk	3.16	

Beteckningen västgöta-vadmal om den färgade vadmalen visar att knallarnas handelsfärder sträckte sig långt uppåt landet. Längre norrut möter oss i bouppteckningarna benämningen "Rys Wallmare", som hänsyftar på en annan kringvandrande kår av köpmän, nämligen de ryska karelarna, som sedan uråldriga tider dragit ut på handelsfärder till de nordliga svenska trakterna.

I allmänhet äro bouppteckningarna efter avlidna lappmän mycket mera summariska i avseende på klädespersedlarna än dylika efter deras hustrur, varför ett

utdrag ur en något mera differentierad bouppteckning kan ha sitt intresse.

Vid en arvsdelning efter skattelappen Per Amundssons i Sirkas hustru Elsa Olofsdotter år 1824 kan man följa hur klädespersedlarna uppdelades på barnen:

I kläder ärver sonen Amma

	Rd	Sk	rst
1 par blå klädesbyxor	—	32	—
1 par ullvantar med fransar	—	8	—
1 par belling skor	—	16	—
1 lifbälte af ylletyg	—	6	—
1 kark af ylle ⁴	—	4	—
1 wallmars kjortel	2	—	—
1 renskinnsmudd	1	—	—

dottern Christina

	Rd	Sk
1 Njalmefattan ⁵	—	20
1 par Reppoka med vantar ⁶	—	24
1 par skoband	—	8
1 Renbälte	—	32
1 ten belte sytt med tenn	—	12
1 hvit wallmarskjortel	2	—
1 sismudda ⁷	—	24

dottern Elsa

	Rd	Sk
1 njalmefattan	—	20
1 par Repoha med vantar	—	24
1 par bellingskor	—	16
1 par skoband	—	8
1 tenn sydd pung	—	4
1 blå klädeskjortel	2	—
1 renskinnsmudd	1.12	—

Dessa utdrag skulle givetvis kunna kompletteras med bland annat olika skinnplagg samt huvudbonader, vilka skymta än här, än där i uppteckningarna.

⁴ "Kark" är ett band, vanligen en skinnrem, varmed man binder över ackjan.

⁵ Njalmefattan är ett ytterplagg av vadmal eller kläde som drogs över huvudet och axlarna och bildade en öppning vid ansiktet. Denna krage bars mest av kvinnor på resor och vid kyligt väder. Under benämningen "skubmok" möter man den i bouppteckningar från de sydligare lappmarkerna.

⁶ Drake nämner härom bl. a. "Rappok, läderhandske, rödbarkad; tjocka vantar ini", a. a., s. 188.

⁷ "Sismuodda" är en päls som begagnas närmast kroppen med håren inåt.

I en lapsk bouppteckning ingår även alltid renhjorden som en given beståndsdel, likaså sel- och kördon av olika slag. Hur pass tillförlitliga uppgifterna på renhjordens storlek är torde vara svårt att bedöma, ty lapparna räkna ogärna sina renar.⁸ Större hjordar än cirka 300 stöter man icke på i dessa uppteckningar, av vilka de flesta äro från tiden 1800—1830.

Lapparna skilja emellertid noggrant på renar av olika ålder och kön och detta framgår även ofta av bouppteckningarna.

Ackjorna, de för lapparna typiska åkdonen finnas även alltid upptecknade och kunna vara av olika slag: öppna lassackjor, helslutna låsackjor samt slutligen den halvtäckta körackjan eller pulkan, som ofta är vackert ristad. Även seldonen, särskilt de tennbroderade, voro högt värderade, men ej heller tömmar och dragremmar saknas.

Beträffande husgeråd äro koppar och järnsaker noggrannt förtecknade medan dylika av trä äro synnerligen godtyckligt medtagna. Som exempel kan nämnas att den lapska barnvaggan icke har påträffats i någon uppteckning.

En mera fullständig inventarieförteckning finner man i bouppteckningen efter en lappman Pål Larsson Ainel och hans hustru från Tuorpon i Luleå lappmark, som förefaller att ha samlat en stor mängd ägodelar av olika slag, icke minst silver. Arvtagare är deras enda dotter, vilket förklarar det stora arvet. Hade makarna haft flera barn, exempelvis gifta söner, hade antagligen föräldrarna fått lämna ifrån sig en hel del silver och andra ägodelar, som sönerna skulle

lämna i morgongåva.⁹ Av bouppteckningens uppställning att döma förefaller de båda makarna ha dött tätt efter varandra, och en inventarieförteckning uppgjord 1799 är intagen i den slutgiltiga bouppteckningen av år 1800. I varje fall framgår att Ainel har haft sin egendom på olika håll och även haft renarna i andras vård. Bouppteckningen lyder som följer:

Silfwer

	Rd Sk rst
En Silfwer Kanna af 16 $\frac{1}{8}$ Lods wikt ocont:	5.18.—
en stycke förgylld Kossa af 7 lods wikt ocont:	2.16.—
en st Krädens af 17 $\frac{1}{2}$ lods wikt	5.32.—
en st dito Contr: 11 lwa lods wikt	5.24.—
en st dito 9 $\frac{1}{2}$ lods wikt contr.	4.33.—
en st dito 11 lwa lod ocont.	3.32.—
en st dito 10 $\frac{1}{4}$ lod ocont.	3.20.—
En st Kossa 9 $\frac{1}{2}$ lod ocont.	3. 8.—
en st dito 7 lod Cont.	3.24.—
Fyra st förgyllda Silfwer Skjedjar 14 ton lod	7.—
3 ne oförgyllda 4 $\frac{1}{4}$ lod	3.36.—
3 ne st förgyllda dito 13 ton lod	6.24.—
3 ne dito oförgylde Cont. 7 $\frac{1}{2}$ lod	3.32.—
2 ne st dito ocont. 6 lod	2.—
en st dito förgylld 3 $\frac{1}{4}$ lod	1.28.—
en st dito dito 4 $\frac{1}{4}$ lod	2. 8.—
2 nest solbo 11 lwa lod	3.32.—
23 ? maljor förgylde af åtskilige sorter. .	11.—
12 par knapar afwen af åtskilige sorter ..	5.—
4 ra par oförgylde maljor 6 $\frac{1}{2}$ lod	2. 8.—
4 ra par minre dito 3 $\frac{1}{2}$ lod	1. 8.—

⁹ Pehr Högström nämner i sin Beskrifning öfwer de til Sweriges Krona lydande Lapmarker, Stockholm 1747, s. 131—132, följande: "Denna afgift eller morgongåwa räknar man stycketals, bestående hwart stycke eller *beke*, på de ställen jag warit i Lule-Lapmark, gemenligen af en Sölfwersked om 3 eller 4 lods wigt: dock somliga större, som Sölfwer-Bälten, Sölfwerbågrar, somliga mindre, som Maljor, Kitlar, Ranor, Riksdalrar, Renar o. s. v. plägendes man mäst få jämka, at de större stycken ersätta hwad som brister i de mindre. Men detta är ej nog, utan de måste ock begåfwa den närmaste af Brudens släktingar med wackra skänker, som hos de förmögna ej gerna plägar ske mindre, än en Sölfwersked åt hwart Syskon, o. s. v."

⁸ T. Kolmodin: Folketro, seder och sägner från Pite lappmark, Sthlm 1914, s. 4.

4 ra par knapar fast syde i en Klädes Kjortel	2.—
7 par maljor förgylde	5.—
1 Silfwer Kjäd äfwen fastsyd	1.—
Ett stycke Silfwer belte af 22 prikor stora samt 5 st mindre prikor väger 18 ton lod	6.—
et dito större wärd	7.—
et dito liten skool	7.—
2 st dito wärd	10.—
1 st dito 11½ lod	3.40.—

Peningar¹⁰

	Rd Sk rst
84 Silfdaler Gustaf och Gust.Ad.	84.—
7 st Fredrichs	7.—
en st Christinas Riks.specie	1.—
8 st Holendare	8.—
10 st dansk mynt i smedre pengar	10.—
1 okänd Silf daller	1.—

Kläder

	Rd Sk rst
En mans Klädes kjortel blå	1.—
en dito wit	1.—
En dito Qwins Kjortel af Kläde	2.—
en dito — — —	2.—
2 ne Lappmudar	2.—
1 st halfbrukat kjortel	1.—
13½ aln walmar ämnat til sängtäcke eller kran	1.16.—
2½ aln walmar	—12.—

¹⁰ I flera bouppteckningar nämnas "blanka Riksdalrar". Här ha vi dem specificerade efter olika konungar och dessutom 8 st Hollendare. I a. a. av Sigrid Drake finns en uppgift å s. 217 om att "Fordom brukade lapparna blott silvermynt; auktor, som från sin barndom var van med detta, undrade storligen på sedlar, när hon kom till Sverige och fick se dem; i Norge växlade eller sålde svenska lapparna Holland dalah med påskrift "Gud mitt hopp"; fingo för dem 5 ort i norskt mynt (R.L. 259) (Denna devis står på Fredrik I:s av Sverige riksdalrar, varför här icke kan bli fråga om något holländskt mynt). Högström anför i a. a., s. 154 följande om lapparna, "De äro så misstrogne, at då man af dem welat köpa sig winterkläder, har man ej ens fått se waran, innan man wist dem, om man haft af rätta mynt-sorten, nämligen Holländska Riksdalrar in specie". Samme förf. säger också, s. 91, att "det norska folket, med hwilka de om sommaren handla, vilja ej taga andra pengar utaf dem". Jordfynd av holländska riksdalrar har emellertid gjorts på flera håll uti Norrland. Jfr Rune Norberg, Norrländska skattefynd som vittnesbörd om ofredstider, i "Norrlands försvär" 1943, s. 15 och 1945, s. 1.

Hos Amma Anundson Blind

Koppar¹¹

	Rd Sk rst
En kjätel om 9 jo marks wikt	2.—
en dito om 6 marks wikt	—32.—
en mesings Kjätel om 1 m wikt	— 8.—
en gl Koppar panna	— 5.—

Jern

	Rd Sk rst
En lokgryta	—40.—
stora slagjern	2.—

Kläder

	Rd Sk rst
En stycken walmars Kjortel	1.—
en st kran eller sängtäcke	1.—
en st gl mud	—12.—
2ne ? eller mudskin	—15.—
en stycken fårskinns fäl	2.—
en dito gl	—24.—
et gl Renskin	— 4.—
en gl säk	— 2.—

Kjörredskap

	Rd Sk rst
en kjör atjia	—32.—
en lock atjia	—32.—
5 las atijor	—32.—
3ne Nya Raitömmar	—24.—
2ne Kjörtömmar	—16.—
1 st dito gl	— 4.—
2 ne st wackar der uti silfwet är förwarat	—32.—

Renar hos Blinden

	Rd Sk rst
21 Ox Renar	31.24.—
10 st Brunrenar	15.—
15 st Wuobras och Åraker ¹²	12.—
106 st Waiko och Wuodjaller	106.—
45 st Kalfwar	15.—

Renar hos Kobja

	Rd Sk rst
10 st ox renar	15.—
7 st Brun renar	10.24.—
14 st Wuobras och Åraker	11.—
90 st Waijor med Wuodjalla	90.—
40 Kalfwa	13.16.—

¹¹ Till ett lapskt hushåll hör ofta 3—4 koppar-kittlar. I äldre tider voro mässingskittlarna vanligare. Kaffepannan synes ej förekomma i bouppteckningarna förrän på 1860-talet.

¹² "Wuobras" betecknar över tre år gamla hanrenar, medan "årakerna" endast ha nått tvåårs-åldern. "Vaiko" eller "Vajor" äro vuxna renkor medan "wuodjalla" skall föreställa en tvåårsren av honkön. Jfr härom bl. a. Högström a. a., s. 83.

År 1799 den 6 Martii uprätt. Inventarie förteckning öfwer afledne Pål Larsson Ainels ägendom som inestätt hos Ainels swåger Amma Anundsson Blind i öfwervaro af förordnade Förmyndare för Ainuls enda Arfwinge och omyndiga dotter Gjert-rud samt hennes moder Broder Jan Anundsson Lohtja och Anders Anundsson sidan jemte til kallade gode män befans och wärderades på efter följane sätt

Silfwe

	Rd	Sk	rst
En st silfwer Kanna 23 lod ocont.	7.32.—		
et st Kredens 13¾ lod	6.24.—		
en st dito 12 lod ocont.	4.—		
et st Kosa 6½ lod cont.	3.—		
et dito 7 lod ocont.	2.16.—		
Trenne st oförgylde skjedar 14 lod	7.—		
Fem st dito oförgylde 17 lod	5.32.—		
en st af Blinden upköpt Dito 3 ² / ₄ 1	1.32.—		
6 par förgylde maljor eller hagar af åtskillige sorter 20¼ lod	10. 8.—		
et Kjäd med en pricka uti 9¼ lod	3. 4.—		
9jo par Maljor, 4ra par Knappar fastsyda i en maljkraga samt et silfwer Kjäd wärderat	10.—		
9 par förgylde Maljor wärderat	8.—		
9jo par förgylde knappar fastsydde uti en kraga wärderat	8.—		
3ne par knappar och 6 par mindre maljor af 10½ lod	3.20.—		
Ett Silfwer belte utan Remma 22 lod wärderat til	7.—		
et Dito 23 prickor stora, 5 mindre med spenne, wärderat	5.—		

Kleder och Persedlar

	Rd	Sk	rst
En mans Klädes kjortel blå	1.24.—		
en st Klädesbyxa blå	—32.—		
En stycke Qwins wit Klädes Kjortel ei färdig	2.—		
3 ne Walmars Kjollar	3.—		
2ne Lapp mudar nog brukade	—32.—		
en blå Kläds myssa	— 8.—		
en röd dito Dito	— 8.—		
En mans Kjör myssa med Jerfbelings brem	—16.—		
3 ne par Kjörhanskar	—12.—		
2 ne par Ren belings sko	— 8.—		
et ten syt Pan stycke	— 8.—		
et ten belte	— 8.—		
et ½ stops ten flaska	— 8.—		
et gml ten tjukband	— 4.—		
et Ren belte	—16.—		
2ne ten syda pungar med ringar uti	—16.—		
1½ aln blå Kläde	1.—		
3 ne aln walmr	—24.—		
et ½ Får skin	— 8.—		

et Krus	— 8.—
et par Kjängsko	—24.—
6 st skin och belings sådana större og mindre	—38.—
4 ra ren hudar	— 8.—
2 ne Rigge eller Gryt hengslor af Jern ..	—24.—
En span, der uti Silfret är förwarat	—16.—
2ne dito utan lås	—24.—
et mesings belt hänge	— 4.—
9jo st Rai tömmar af hwilka 3ne äro up-tecknade och wärderade 6 st	—32.—
6 st kjör tömmar af hwilka 2 ne äro wärderade	—24.—
6 st oxrep med kjeset nyare och gamlare ¹³ ..	—40.—
3 ne st Dito utan Kjeset ¹⁴	—16.—
En ny Läck atija	—40.—
En Lodbössa odelt emellan Lars Olofsson Ainels samteliga arfwingar, på dennas andel hos Lohtja	
2 ne st koppar Kjätlar	4.—
2 ne Mjölck stäfwer eller nappe kallat ..	—16.—
2 ne Ren Kölselen med des behör	— 8.—
1 par Klyfnings Kiser ¹⁵	—16.—
Ett Kota kjäl (täkt) med des behörigheter	5.—
en renbetsel med dess behörigheter	— 4.—
en mjölkstäf eller Nappe	

Den sammanlagda inventariesumman blev 769 Riksdaler och själva inventarieförteckningen är undertecknad med förmyndarens, Pähl Andersson Paufvals namn.

Ovanstående bouppteckning är ovanligt noggrant gjord och visar förutom silvret det för fjällapparna typiska bo-haget, ehuru mycket smått och gott icke medtagits. Vad som väcker ens förundran är att denna på silver så rike lapp dock ej har ägt mer än 350 renar. Man får emellertid glädja sig åt att icke alla boupptecknare äro som den i Arjeplog, som

¹³ Oxrep är en förvrängning av det lapska "vuotta-raipe", som dock har nordiskt ursprung. Det är en dragrem som löper under buken på renen och fästes med den ena ändan vid akjan och med den andra vid lokorna eller kjeset, vilka voro helt av renskinn.

¹⁴ Kjeset el. Kåsas = lokor.

¹⁵ Härmed menas ett slags ovala korgar bestående av svepta träramar med ett grovt nät av tågor som botten. Dessa hängdes på sidorna om den klövjade renen.

endast räknar silverföremålen och en del kläder samt beträffande det övriga typiskt lapska bohaget helt summariskt fastslår "Diverse skräp... i Riksdaler".

Till slut kan kanske en förteckning över vad en karesuandolapp förvarat i sin ägandes bod ha sitt intresse som jämförelse med bouppteckningarna. Det gäller innehållet i en bod i Mauno i Enontekis, nuvarande Karesuando socken.¹⁶

Förteckning öfver den Skada jag Undertecknat Lidit, genom den Brand, som timmat å min Bod i Mauno i medio af sistlidne September Månad.

	Rd	Sk
Ett st Qvins Klädes kolt Blå	4	—
Ett st Do Do Do Do	4	—
Ett st mans Do Do Do	4	—

Ett st Qvins kolt hvit af waldmar ny	4	—
2ne st Do Do Do Do a 2 Rd ..	4	—
Fyra st Fårskinns pälsar a 2 R 24 sk st	10	—
Twå halsdukar af Cattun a 1 Rd st	2	—
Ett st silkeshalsduk ny	3	—
Ett st halsduk af Lärft	—	32
Ett st Silfwer sked 3 lods wigt	2	32
6 par briskor af Silfwer a 1 Rd paret ..	6	—
Ett par hakar af Silfwer	1	—
Twå st nya Lappälsar af Renskin a 32 ..	6	—
Ett st Ring af silfwer	1	—
Twå st Mans Klädesmössor med bräm ..	3	—
Fyra st Qvinsmössor af Blåt Kläde a 24	2	—
Twå skrin beslagna med läs	2	—
Ett kjör Bälte Rödt af Kläde	1	—
En pulka	1	—
Tre Lisp gammalt tort Salt a 2 Rd 32 ..	8	—
En liten Renskinspäls	1	—
En Klädes krage qvins	2	—
En liten stolpebod	3	24
Summa	75	8

¹⁶ Förteckningen är hämtad ur Enontekis dom-bok 1807—1814.

Enontekis 20 Febr 1812

Guttorm Pehrson Labba.

ÖVERSIKTER OCH GRANSKNINGAR

Anna-Maja Nylén: *Folkligt dräktskick i Västra Vingåker och Österåker*. Nordiska museets handlingar 27, Stockholm 1947. 262 s. ill. Häft. kr. 16:—.

Särskilda förutsättningar måste föreligga, när en undersökning av det folkliga dräktskicket inom ett så lokalt begränsat område som Vingåkersbygden kan få det allmänna dräkthistoriska och etnologiska intresse, att det lämpar sig som ämne för en akademisk avhandling. Det gäller också i detta fall vårt lands älderdomligaste dräktområde och samtidigt ett av dem, där dräktskicket i bild och föremål är bäst dokumenterat. Förf., som förestår Nordiska museets samlingar av folkdräkter, har ställt för sig två huvuduppgifter, dels att analysera de enskilda plaggens ålder, uppkomst och kulturgeografiska sammanhang, dels att undersöka orsakerna till Vingåkersbygdens märkliga dräkthistoriska ställning (rec. använder i fortsättningen Vingåker som benämning för hela undersökningsområdet).

Avhandlingens disposition är klar och överskådlig. Språket ger alltid besked om vad förf. menar, även om det ibland är mindre elegant. Boken är rikligt illustrerad och framställningen dokumenteras också genom omfattande bl. a. på bouppteckningar byggda tabeller. Oturligt nog äro bouppteckningar från häradet (Oppunda) icke bevarade förrän tidigast 1785.

Inledningsvis redogör förf. för hur Vingåkersdräkten tidigt varit föremål för utomstående intresse. De lämnade notiserna kunna naturligtvis utökas, bl. a. med uppgiften om en av hovet 1692 anordnad maskeradbal, där deltagarna uppträdde som "sörmlands-

bönder", "rekarebönder" och "vingåkersbönder".¹ Diverse notiser ur reseskildringar och topografisk litteratur hade förf. bekvämt kunnat få i Ivar Schnells antologi (Sörmländska handlingar nr 4, 1937).

Kap. 3, som denna rec. väsentligen kommer att uppehålla sig vid, utgör avhandlingens huvuddel och upptager mer än hälften av dess text. Kapitelrubriken "Dräkthistorisk analys av föremålsmateriale" är såtillvida för snäv, som här också behandlas muntlig tradition, bouppteckningar, bildmaterial och andra källor. I Vingåker har använts en icke tvärdelad särk, bestående av en över axlarna lagd tygräcka med hål för huvudet. Sidorna ha hopsytt och i ärmhålen ha ett par vikta tygstycken insytt som ärmar. Förekomsten i Sverige av en linnesärk av denna primitiva ponchotyp har tidigare icke observerats. Förf:s anmärkning (s. 47) att man också skulle kunna sluta sig till förekomsten av sådana plagg i Skåne synes mig näppeligen få stöd av uppgifterna i bouppteckningarna, men kan möjligen ändock vara berättigad genom den nu påvisade existensen på andra håll i vårt land av plagg av detta snitt. Sedan saken väl påpekats ter det sig föga överraskande, att typen fortlevat. I ett primitivt dräktskick är det ingen större skillnad mellan mans- och kvinnodräkt, mellan ytter- och innerplagg. När den uråldriga kolten lever kvar i mansdräktens skjorta kan den också göra det i kvinnodräktens särk. Det visar sig, att denna upptäckt även kan förändra åsikterna om andra dräktplaggs ålder och upp-

¹ Personhist. tidskrift 1907, s. 21; för hänvisningen har jag att tacka förste intendent Gösta Berg.

komst och Anna-Maja Nylén har också vakat och konsekvent dragit sådana slutsatser. Härvid har hon haft anledning att ta upp till kritisk granskning tidigare av rec. framställda synpunkter, bl. a. i fråga om åldern av den för Vingåker karakteristiska livkjolen, (med ett mycket kort, isytt livstykke). Såsom förf. refererar (s. 52) har rec. ansett denna kjol vara uråldrig på nordiskt område, och jag har kommit till denna slutsats bl. a. genom en sammanställning med hängselsärken, som bäres upp med band över skuldrorna. Jag har i detta sammanhang även citerat Tacitus' uppgift om germankvinnornas dräkt utan ärmor, vilken lämnar en del av bröstet bart. Förf:s mening är i stället (s. 56): "Det förefaller alltså troligt, att livkjolen i svensk allmogedräkt med avseende på snittet fått den utformning, vi nu kunna studera på bevarade exemplar, tidigast på 1000-talet och möjligen betydligt senare, måhända först under påverkan från de i slutet av 1400-talet förekommande kjolorna med liv." Förf. vill alltså liksom tidigare Ingegerd Henschen sätta Vingåkersdräktens livkjol i förbindelse med 1400-talets modedräkt. Det synes mig dock vara svårt att förbise sambandet hängselsärk-livkjol och som förf. själv anför (s. 58), har Josef Hanika inom tjeckiskt område påvisat hängselsärkens förekomst redan under 1300-talet. Det folkliga material Hanika framdragit synes mig ytterligare ha understrukt livkjolens ålderdomlighet, och förf. medger också, att denna styrkes av förekomsten inom områden, som kännetecknas av en relikrtard allmogekultur. Befogad är däremot förf:s anmärkning att bevisen för livkjolens ålder icke ha fullgott stöd i nordiskt material. Hennes tvivel om den riktiga översättningen av det anförda Tacituscitatet (s. 44) är dock oberättigat; en annan sak är om samma beskrivning kan motsvaras av en annan dräkttyp än livkjolen. Under hänvisning till Birkafynden (s. 54 f.) räknar förf. istället med en ännu ålderdomligare dräkttyp bestående av ej ihop-sydd tygstycken eller svep.

Samtidigt med sitt påvisande av den kolt-sydda särken är förf. tvungen att ta ställning till åldern av den s. k. överdelssärken och lämnar härvid en mycket god analys av tidigare åsikter (s. 46). Hon accepterar Sirelius' åsikt, att överdelssärken med sin nedre del

av grövre tyg kan ha uppkommit såsom en sen besparingsåtgärd men synes samtidigt luta åt modifikationen, att den på andra håll kan vara mycket gammal. Tvivelaktigt är dock, om en dräkttyp som överdelssärken över huvudtaget kan tänkas ha uppkommit av besparingsskäl, och att den som en "fattigdomsform" skulle ha fått sin vida spridning, bl. a. i sydöstra Europa. Det är icke spartendenserna, som slå igenom i modets värld! Överdelssärken har ofta använts som ytterplagg och den har som "skördesärk" rent av haft karaktären av festdräkt. Rec. kan därför icke finna annat än att dess tudelning lättast låter sig förklara ur uppkomsten av två skilda plagg.

Ett för Vingåkersdräkten karakteristiskt plagg är den utomordentligt korta tröjan, bindtröjan. Korta tröjor höra också till de skånska folkdräkterna, men de ha där otvetydigt utvecklats sig ur en längre skörtröja. Anna-Maja Nylén anser, att Vingåkerströjan har ett ursprungligare snitt och jämför den med den enkla överdelen av linne, vars tillskärning sammanställts med den danska bronsålderströjan. Troligen har också bindtröjan i Vingåker mycket gamla traditioner, men oklart är då dess förhållande till samtida kolt-sydd plagg. Däremot skulle en sådan tröjform vara naturlig nog, om man — i motsats till avhandlingens förf. — vågar antaga existensen av ett forntida sommar- eller underplagg av hängselsärkens och livkjolens typ.

Ett annat mycket ålderdomligt plagg i Vingåkersdräkten har förf. påvisat i den av män och kvinnor burna långrock, som kallas "långtröja", och som företer ett primitivare snitt än "fälltröjan", vilken senare motsvarar den bl. a. från Östervallskog kända "kilrocken" (med överensstämmelser i 1300-talets dräktskick). Förf. anser, att Vingåkers långtröja har utvecklats sig ur den forntida och tidigt medeltida koltén, som öppnats framtill. Nu finns det en detalj i denna långtröja, som förf. är den förste som observerat, men som kunde ha givit anledning till ytterligare undersökning, nämligen den halsflik (s. 65 f.), som synes på ett par av Hilleströms målningar, men även på några kartvinjetter från landskapet. Denna dräktdetalj kan redan på 1670-talet ha varit karakteristisk för bonde-dräkten i Sörmland, den har i varje fall

även observerats av Erik Dahlberg.² Ytterligare jämförande material finnes i de bekanta dräktkvarellerna i Tessinska samlingarna i Nationalmuseum.³ Halsfliken hör där samman med en rock, som är så vid, att den ena sidan lägges över den andra vid knäppningen. Detta material kunde ha givit förf. anledning att jämte utvecklingen kolt—långtröja även diskutera möjligheten av ett sammanhang mellan Vingåkers långtröja och det östeuropeiska kaftansnittet.

Att även ett plagg av den ovannämnda medeltida kilrockens typ funnits i Vingåker under namn av "fälltröja" finner förf. sannolikt bl. a. (s. 86) på grund av att livrocken, dvs. rocken av franskt modesnitt med mittsöm i ryggen, bevarat den äldre tillskärningen med sidokilar. Med rätta framhåller förf. i detta sammanhang, att tidigare forskning icke tillräckligt observerat hur starkt äldre traditioner leva kvar i de långrockar, som på olika håll ingå i de svenska folkdräkterna.

Jämte här nämnda plagg erbjuda de kvinnliga huvudbonaderna det intressantaste materialet. Det har här gällt, dels att ur de rika variationerna klarlägga den lokala utvecklingen, dels att undersöka om i Vingåkersdräkten bevarats äldre plagg med motsvarigheter på andra håll. Förf:s framställning är i det stora hela övertygande och här skall endast göras ett par detaljmärkningar. Angående den kring huvudbonadens halmstomme omlindade duken säger förf. s. 155, att den skulle utgöra en rest av en tidigare förekommande "hatt", dvs. den linnehuvudbonad, som bäst är känd från de övre Dalasocknarna. Dräktutvecklingen på andra håll visar dock hur envist själva *konstruktionen* av ett plagg kan leva kvar, även om dess omfång krymper aldrig så starkt. Av liknande skäl är det inte heller troligt, att spetsluvan i Österåker (avb. s. 141, beskrivning s. 156) utvecklat sig ur "hatten". Denna senare är en huvudbonad som är lagd över hjässan och dragen nedåt, under det att "huvan" är lagd över nacken

och dragen framåt. Spetsluvan är tydligen en ålderdomlig huvudbonad, som tidigare icke observerats och som ytterligare bestyrker nyheten i mycket av det material, som framdrags i föreliggande avhandling.

Inom vilka vida tidslattituder Vingåkersdräktens utveckling rör sig framgår av att även bindmössan varit i användning här. Förf. säger visserligen, att den inte hörde till den folkliga dräkten utan bars av sådana, som kände sig mer eller mindre som ståndspersoner, men hennes egna tabeller jäva delvis detta påstående. På tab. B 2 s. 240 konstaterar man nämligen, att för V. Vingåkers socken under perioden 1815—24 i 18 % av bouppteckningarna finnes en bindmössa. I tab. E, s. 247 ingår bindmössan i 48 bouppteckningar efter allmogefolk (bönder, torpare och husmän) och i 31 bouppteckningar efter personer från ett socialt mellanskikt.

Ytterligare några detaljmärkningar kunna göras, varav den allvarligaste är, att man flerfaldiga gånger konstaterar, att citat icke äro helt exakt återgivna. Här saknas tydligen en sista kontroll av källmaterialet, vilket medfört, att direkta felaktigheter fått kvarstå, såsom när den ursprungligen från H. Ströms Söndmörsbok 1762 härstammande dräktbilden s. 78 erhållit Ortsbestämningen Telemarken och fått en beskrivning, som ej återfinnes i originalkällan.

Angående halsdukar, som omtalas på 1780-talet, säger förf. (s. 109), att dessa ej kunna vara kvadratiske till formen, eftersom sådana icke uppträda i modedräkten förrän vid seklets slut. Ordet "halsnäsduk" ger dock en annan hänvisning; vad allmogen övertagit är icke herrskapens avlånga halsduk utan deras kvadratiske näsduk. Om stövlar meddelas, att de ännu under 1800-talets första årtionde äro mycket fåtaliga i bouppteckningarna. Dessa kunna dock här vara något missvisande, eftersom det säkert var de yngre, som i första hand skaffade sig detta plagg. Förf. har icke använt den — visserligen mycket sparsammare källa — som landshövdingeämbetets efterlysningar erbjuda. Enligt uppgifter i dessa synas stövlar redan omkring sekelskiftet ej varit ovanliga i en bondpojkes klädsel, så var t. ex. en dräng, som 1801 avvek från sin tjänst i V. Vingåker, klädd i "gammal blå Wallmars Räck med blå knappar, gamla hwita

² Fil. dr Sigurd Wallin har under sitt arbete med utgivningen av Dahlbergs teckningar tidigare fäst rec:s uppmärksamhet på befintligheten av denna teckning.

³ Ett par av dessa avbildade i Sigfrid Svensson, Dalarnas folkdräkter, Årsbok för hembygdsvärd 1932, s. 30 f.

Klädabyxer, Swänska Stöflor och swart Hatt" (kungörelse 26/2 1801).

Sedan förf. genomfört sin undersökning av de enskilda plaggen avslutar hon avhandlingen med en rad sammanfattningar. Förf:s självständiga syn på problemställningarna kring det folkliga dräktskicket framträder bl. a. i uppdelningen av materialet i primära och sekundära dräktformer, vilken uppdelning visar sig vara mycket fruktbar vid den fortsatta lokalthistoriska analysen. Hon uppvisar hur de äldsta dräktformerna underkastas en funktionell reträtt, så att de till sist endast bevaras i högtidsdräkten, vilket medför en social inskränkning i användningen. Till sist ingår också en undersökning av dräktskicket i grannbygderna och en analys av orsakerna till den dräktkonservatism, som är Vingåkersdräktens särmarke och också den främsta anledningen till att föreliggande avhandling blivit skriven.

Med hänsyn till den dräkthistoriska litteratur som föreligger (bl. a. Skånes folkdräkter 1935 och Josef Hanikas *Sudetdeutsche Volkstrachten* 1937) kan Anna-Maja Nyléns avhandling icke betecknas som pionjärbete i den meningen att forskaren angripit obruten mark, lagt upp tidigare icke prövade problemställningar eller framdragit förut okända grupper av källmaterial. Men hon har dock bl. a. påvisat en rad mycket ålderdomliga dräktplagg, som tidigare förbisetts eller icke tillräckligt beaktats. Hon har också med skicklighet förstått att föra in diskussionen på nya linjer. Anna-Maja Nylén behärskar helt den dräkthistoriska litteraturen och äger en ingående kännedom om bevarat svenskt dräktmaterial. Vid sitt ställningstagande till olika problem har hon kritiskt ställt olika möjligheter mot varandra och har också med kloket motiverat sin egen ståndpunkt.

Sigfrid Svensson.

Karl Erik Bergsten: *Östergötlands bergslag. En geografisk studie*. Meddelanden från Lunds universitets geografiska institution, Avhandl. X. Lund 1946. 254 sid., 91 kartor och ill. Häft. kr 10:—.

Den kulturgeografiska forskningen har sedan länge haft ett centralt organ i Lunds

universitets geografiska institution. Från denna institution har utgått en imponerande rad vetenskapliga avhandlingar och arbeten med klar målsättning och säker metodik. För en kulturgeografisk undersökning gäller det främst att ta hänsyn till de naturgeografiska förutsättningarna. Som bakgrund till sin skildring har emellertid doktor Bergsten den allmänna ekonomiska utvecklingen inom Bergslagen. Ett rikt källmaterial från tiden 1640—1820 har stått till buds. Inte minst viktigt har varit Finspångs rika bruksarkiv.

Östergötlands bergslag framstår i klar relief efter författarens utredning och kartering av jordbruksbygden, gruvbygden, hyttbygden och bruksbygden. I motsats till Nora och Lindes bergslag är jordbruksbygden inom denna bergslag en väsentlig faktor. För att bedöma detta i detalj har författaren påtagit sig mödan att sätta Östergötlands bergslag i relation till landskapet i dess helhet, som ju inom sig rymmer många landskapstyper. Utgångspunkten har varit boskaps- och utsädeslängderna samt tiondelängderna år 1640. Denna jordbruksstatistik inpassar författaren i elva jordbruksområden i Östergötland vid 1600-talets mitt, rätt nära sammanfallande med "landskapets naturgeografiska regioner". De resultat Bergsten vunnit i och med denna undersökning äro av stort värde och välkomnas av etnologer och kulturforskare. Personligen har jag för att bara taga ett exempel med intresse noterat, att inom norra skogsbygden, som inom sig rymde Bergslagen utom Vånga, var ett "oxområde", dvs. oxarnas antal var större än antalet hästar. Det betyder väl i detta fall, att denna skogsbygd hade en form av boskapskötsel som var inriktad på animalisk produktion nära lik den i stora delar av Småland. Dessutom veta vi, att oxar här användes som dragare även på vägarna. Utpräglade "hästområden" voro däremot Åsundenbygden med utlöpare ända upp till Linköping och väster därom samt Kustbygden. Man erinrar sig härvid, att Olaus Magnus redan 100 år tidigare ansett, att de delar av Östergötland, som han kände till, särskilt utmärkte sig för sin hästavel. Med intresse har jag också bland annat noterat de siffror författaren erhållit för veteodlingen. Även här visar det sig, att Åsundenbygden låg avgjort i täten.

Av de tre bergslagen lägger Bergsten huvudvikten vid Hällestads bergslag. I Godegårds bergslag voro malmmagasinen tömda eller sinande redan vid 1500-talets slut, och befolkningen övergick för långa tider framåt till det bondsmide, som i närvarande stund är föremål för en undersökning på Institutet för folklivsforskning. I Vånga bergslag gick utvecklingen en annan väg — denna bergslag kom under Finspångs bruks inflytande. I varje fall framhåller författaren med rätta, att det var jordbruket som satte sin prägel på näringslivet där.

Hällestads bergslag kom däremot att domineras av en självständig bruksbygd i sitt norra område — detta icke minst på grund av god tillgång på vattenkraft — trots statsmakternas strävan att om möjligt förlägga bruksbygden utanför den centrala bergslagen. Författaren avstår från att gå närmare in på gruvorganisationen. Att gruvbrytningen en tid varit indelad i "rotar" synes mig tala för att arbetslivets organisation alltsedan 1500-talet, då kronans drift satte sin prägel på organisationen, hade förlorat åtskilligt av den folkliga organisationsform, som däremot bevarades i t. ex. Nora och Lindes bergslag. Organisationen förblev osmidig. Den lade bland annat hinder i vägen för att använda krut, och tillmaking nyttjades alternativt ännu i början på 1800-talet. Hällestadsgruvorna voro av många skäl icke lättarbetade. Vissa tider ha bergsmännen sökt komma undan en föga lönande produktion genom att allenast bryta så mycket, att järnet "räckte till skatten".

I likhet med vissa gamla gruvbygder i Nora bergslag men i olikhet mot Värmlandsgruvorna drogs ingen bebyggelse till Hällestadsgruvorna med undantag av de nödvändiga byggnaderna för gruvans funktion: gruvfogdestuga etc. Orsaken härtill menar Bergsten främst vara de ogästvänliga naturförhållandena i gruvornas närhet.

I fråga om hyttbygdens omvandling visar förf., hur utvecklingen etappvis gick mot större hyttlag och längre blåsningstider, fördelade på ett mindre antal hyttor. Hällestads bergslag hade högkonjunkturer under 1600-talets andra hälft samt på 1770-talet. Sammanslagningen av hyttor ägde rum under högkonjunkturerna. Högsta tackjärnsproduktionen nåddes på 1770-talet med 2.700 skeppund om året.

På hyttorganisationen går författaren icke in, ej heller på frågan, hur stor del av befolkningen eller rättare sagt, vilket antal gårdar som hade bergsmansrättigheter och följaktligen möjlighet att köpa sig in i hyttlagen. Hyttbyar av samma slag som i Nora och Lindes bergslag ha icke funnits. Vad bergsbruket betytt ekonomiskt för de egentliga bergsmännen t. ex. under 1770-talets högkonjunktur återstår att bedöma. Bergsten lämnar intet material till denna frågas belysande. Då den emellertid så långt jag hittills vet icke tycks ha yttrat sig i någon mera storslagen byggnadsverksamhet eller upptagande av mera modetonade kulturformer, ligger misstanken nära till hands, att det var bruken som drogo den huvudsakliga vinsten av uppsvinget, och att bergsmännens andel blev förhållandevis mindre.

Av stort intresse är kapitlet Skogen och kolen. "Det är i Östgötabergrslagen en skarp kontrast mellan 1600-talets och förra hälftens av 1700-talet ständiga rop på skogsbrist och den senare hälftens av 1700-talets påtagliga överflöd på skog, som endast delvis kunde tillvaratagas genom uppenbar rovdrift", framhåller Bergsten. Man har det intrycket, att bergsmännen i icke ringa utsträckning övergått till att bli kolleverantörer åt bruken i samma mån som deras egen gruvdrift och hyttdrift minskade. Skogsbrist betyder alltså även på detta område ett för bruken ofördelaktigt kolpris och icke utödande av skogen. När 1800-talet gick in, disponerades Hällestads bergslags skogar till väsentlig del av bruken. Endast i sydvästligaste delen av Hällestad övergick den ursprungliga gruvdrängsbebyggelsen till en bebyggelse för skogsarbetare vid 1800-talets början. I övrigt torde den dåvarande bergsmansbefolkningen i stor utsträckning dagsverkat i skogen. För mitten av 1700-talet har författaren en uträkning, som visar, att av varje manlig individ inom socknen årligen för kol- och vedproduktionen krävdes icke mindre än 53 dagsverken per år.

Det är frestande att referera de resultat Bergsten nått genom sin ytterst arbetskrävande och djupgående undersökning. En kulturgeografisk undersökning har givetvis sin begränsning, och Bergsten går aldrig utöver vad den vetenskapliga metodiken tillåter. Folklivsforskaren kan emellertid icke undgå att stund-

om känna sig desorienterad inför en metod, som på ett geografiskt område med rik social differentiering tvingar till att, bortsett från vissa antydningar, avstå från att gå in på själva den sociala skiktningen. I varje fall är Bergstens arbete en oundgänglig grundval att bygga på för den som vill underkasta Östergötlands bergslag en kulturhistorisk eller etnologisk analys.

John Granlund.

Joh. Ax. Almquist: *Frälsegodsen i Sverige under storhetstiden. Del 3, Östergötland*. Band 1—2. Stockholm 1947.

Som en fortsättning på arkivrådet Joh. Ax. Almquists monumentala verk om frälsegodsen i Sverige under storhetstiden, vars båda första delar behandlade Stockholms läns, Upplands och Södermanlands säterier, har nu den länge bebadade och väntade östgötadeln utkommit. Redan i formatet företer den en ökning, mot Upplandsdelens 1026 sidor ha vi här 1240 sidor. Ett närmare studium visar att säteriernas ägarlängder blivit fylligare, vilket onekligen ökat bokens stora värde som uppslagsverk. I andra bandets godskatalog finnas många gårdar, som fått omkr. fem sidor var, några t. o. m. mera (Lagerlunda, Säby, Ulvåsa). Liksom i föregående delar avhandlas i första bandet först landskapet ur organisations- och förvaltningshistorisk synpunkt. Här återfinnas också gränsbestämningar av häradena under de tider verket behandlar. Denna framställning supplerad med uppgifterna i tabellerna över frälsegodsen, fögderi- och häradsviis uppställda, där sockengränsernas skiftningar under 1500- och 1600-talen antytts, utgöra tillsammans en ytterst värdefull skildring av häradenas och socknarnas yttre historia. Bakgrunden till säteribildningen under stormaktstiden utgör tabellen över Östergötlands jordbesittande adel 1562. I denna finner man ägarna till över 2.066 mantal namngivna frälsegårdar. Ägarnas antal stannade vid 147, av vilka omkring hälften bestod av riksadelns representanter, bosatta utanför landskapet. En mindre del — omkring 20 mantal — ägdes av provinsadeln. Går man därifrån till de stora tabellerna över dels det gam-

la frälsets egendomar enligt jordeboken 1654 dels abalienationerna efter denna tid finner man en ökning av frälshemmanen på över 20 %, vilket motsvarar inte mindre än 49 % av hela hemmantalet. Antalet säterier uppgick till 432 stycken, vartill kommer halftannat hundratal avelsgårdar och smärre appertinentier. Av dessa voro omkring 1.700 mantal förlänningar, medan köpgodsens antal var 1.226. De flesta av frälshemmanen ägdes av 16 storgodsägare, som hade mer än tio mantal och omkring 1.000 dalers ränta. Av stort intresse är att se hur egendomarna samlades i händerna på en mäktig provinsadel i stället för att tidigare till stor del ha ägts av riksadelns representanter i andra landskap. Geografiska skiftningar av intresse kunna också utläsas ur dessa väldiga tabeller. Sålunda visar det sig att Dals, Lysings och Gullbergs härad uppvisa minsta antalet frälshemman — det förra häradet endast 15 % vid 1600-talets mitt och 5 % vid århundradets slut, medan exempelvis Kinda härad uppvisade 47 % och Ydre 40 %. Efter reduktionen följde ett återköpande av kronojord i enskild ägo. En stor del av jorden kom på detta sätt åter i bondehänder. Detta förlopp, som erbjuder moment av mycket stort intresse, har dock icke kunnat inryckas i detta verk. Däremot förefaller resultatet av själva reduktionen i många fall inte så omfattande som man vanligen föreställer sig. Som exempel kan tagas ett par härad med ganska betydande frälseinhav, nämligen Hanekinds och Bankekinds härad. I det förra hade endast 22 mantal frångått frälset (av 306 redovisade mantal i hela häradet). Motsvarande siffror i Bankekinds härad äro 40 mantal av 389. Å andra sidan upphävdes privilegierna i stor utsträckning, i Vifolka exempelvis för 13 säterier av 30, i Bobergs härad hälften och i Valkebö 19, utgörande 2/3 av hela antalet.

Andra bandet upptages, som redan antytts, av en stor i lexikonform uppställd förteckning över säterierna med ägarlängder under större delen av 1600-talet och i många fall föregående och efterföljande tid. Uppgifterna äro ytterst koncentrerade, och det material, som på detta sätt presenteras, motsvarar en ordinarie forskargärning under ett liv. Ur detta material kunna nu topografiska och genealo-

giska forskare ösa som ur en guldgruva. Ur historisk-ekonomisk synpunkt tycker man sig skymta betydelsefulla sammanhang, som skulle kunna sammanställas ur föreliggande verk. Hur mycket av tragedi ligger inte i de stortartade försöken att bygga upp bärkraftiga godscomplex, vilkas historia i många fall ändas efter en eller två generationers kamp. Vanligen var godsbildningen fullbordad eller redan avbruten efter tjugo år. Den byggnads-historiskt intresserade kan här också finna ett överflöd av värdefulla uppgifter och källhänvisningar. Almquist har i många fall inte sparat på notiser om säteriernas bebyggelse — den spelade ju också en betydelsefull roll för säterirättighetens behållande. Åtskilliga exempel ha kunnat framdragas om upphävandet av säterifriheten på grund av dåliga byggnader (Helgeslätt, Ingemarstorp, Järnstad, Järstad, Karleby, Tokenäs och många andra). I andra fall är beskrivningen av säteriernas byggnader påfallande omständlig och ofta av stort intresse, t. ex. rörande Idingstad, Kapperstad, Kolbäck och Solberga. I några få fall saknas uppgifter även då man mest har anledning att vänta sådana, t. ex. beträffande Häradssäter. Endast i sällsynta undantagsfall tror sig anmälaren kunna finna någon oegentlighet. Så är fallet med Ribbingshov, om vilken det heter att den nuvarande manbyggnaden uppförts 1692. Det gäller i själva verket endast bottenväningen. Av stort värde äro de rättelser, som förf. måst göra av uppgifter i äldre topografiska arbeten, särskilt Ridderstads landskapsbeskrivning och i speciella fall av Kuylenstierna och Louise Stenbock. Rätt ödesdiger var t. ex. förväxlingen mellan Adelnäs, som förr hette Näs, och Näs i Adelövs socken.

För den som åtminstone sporadiskt stiftat bekantskap med kamerala akter från stormaktstiden, är det utan vidare klart, att bakom det arbete, som nu sett dagens ljus, ligger en forskarmöda och en lärdom av högst ovanliga mått. Enbart tolkandet av tidens kameralstil och nomenklatur kan stundom sätta både skarpsinne och tålmod på hårda prov. Man behöver bara erinra om Hällerstads öden med de invecklade akterna rörande "Tyge Larssons byte". Andra problem gälla häradenas och socknarnas omfattning under tiderna.

Endast några få synpunkter ha här kunnat anläggas vid bedömningen av tredje delen av Almquists magnum opus. Respekt och tacksamhet äro de känslor, som en anmälare främst hyser efter ett studium av de båda banden.

Bengt Cnattingius.

Ernst Söderlund: *Stockholms hantverkarklass 1720—1772. Sociala och ekonomiska förhållanden*. Monografier utgivna av Stockholms kommunalförvaltning. Stockholm 1943. 340 sidor med 28 tabeller. Häft. kr 15:—.

Söderlunds arbete grundar sig huvudsakligen på ett imponerande arkivmaterial. Helt naturligt har Stockholms stads arkiv kommit att utgöra huvudkällan, och förf. har i sitt arbete lagt huvudvikten vid tidigare icke alls eller endast obetydligt utnyttjade serier. Främst bland dem äro ämbets- och byggningskollegiets protokoll, memorial till magistraten samt mantals- och framför allt taxeringslängderna.

Sammanfattningsvis redogöres på ett föredömligt sätt för källmaterialets bevisvärde. Då man som författaren strävar efter att skildra de normala förhållandena, lida urkunderna å ena sidan ofta av den svagheten att de — i första hand domstolsprotokollen — brista i upplysningar just om dessa eller i andra fall äro subjektivt färgade, och å andra sidan — exempelvis lagar och förordningar — icke sällan i hög grad syfta mot en förändring av verkligheten. Särskilt gäller detta förordningarna rörande skräväsendet. Allmänt känt men icke alltid beaktat är att just dessa vid den tid förf. behandlar endast i en viss, icke utredd utsträckning efterlevdes.

Avhandlingens grundval utgöres av kvantitetsbestämningar av olika slag. Av stort intresse äro de 28 statistiska tabellerna i slutet av boken, vari redogöres för yrkenas fördelning, förhållandet mellan mästare och anställda, förmögenhetsförhållanden inom de olika yrkena och i relation till några av köpmansgrupperna samt för antalet utanför ämbetena verksamma hantverkare. Utom dessa finnas också i anslutning till texten flera statistiska tabeller. Över huvud taget söker framställ-

ningen alltid ange frekvensen för en företeelse. Tillsammans med de utomordentligt rikhaltiga källhänvisningarna ger detta avhandlingen en avsevärd tyngd och beviskraft.

Helt naturligt ägnas en stor del av innehållet åt skräväsendet. Den inledande sammanfattningen är en synnerligen klar och nyttig framställning på 20 sidor av utvecklingen fram till 1720. För den tidigare i detta avseende mycket litet behandlade period avhandlingen egentligen behandlar, nämligen 1720—1770, hela frihetstiden, äro resultaten delvis avvikande från äldre uppfattning. Sålunda har det förut knappast varit allmänt känt att skrähantverket alltjämt haft den betydelse avhandlingen visar. Det vittnar starkt om skräväsendets styrka, att hantverksämbetena trots 1720 års skråordning och senare förordningar i stort sett behöll sin oberoende ställning inom samhället under hela perioden. Frimästerskapen, som inrättades 1719, fingo sålunda under den tid de varade (fram till 1731) endast mycket begränsad omfattning och saknade större betydelse. Lika litet lyckades försöken att stävja mästarernas gamla metoder att utestänga konkurrenter.

Otvivelaktigt innehade gesällskapen en nyckelposition i skråtidens hantverksliv. I samma mån som bristen på utbildad arbetskraft gjorde det nödvändigt att anlita denna internationella fackorganisation fingo icke endast mästarerna utan även myndigheterna finna sig i att taga hänsyn till gesällskapens åsikter och önsksningar. Förf. har dröjt ganska mycket vid stridigheterna mellan gesäller och mästare. Sålunda skildras ett flertal fall av arbetsnedsättning, som dragits inför ämbets- och byggningskollegiet. I regel ha därvid gesällerna dragit kortaste strået. De fall där förhållandet har varit omvänt ha väl sällan kommit till myndigheternas kännedom, men man kan också konstatera att gesällerna vid denna tid sett sina bästa dagar. Utvecklingen under frihetstiden visar ett ständigt pågående försvagande av arbetstagarnas makt och självständighet i samma mån som tillgången på arbetskraft blev större.

Gesällernas proletarisering mot slutet av skråtiden och uppkomsten av en verklig arbetarstam kan utläsas i statistiken över antalet gifta gesäller, som starkt ökas under fri-

hetstidens senare skede. Det giftaståndet undveks eljest särskilt av gesällerna, eftersom den gifte som regel utstöttes ur brödrskapet och intog en mycket svagare position gentemot mästarerna. Då de gifta mot slutet av frihetstiden ökade i antal betyder detta utan tvivel att en verklig arbetarklass utan hopp att någonsin nå mästerskap bildats.

Parallellt med denna utveckling gick verkstädernas gradvisa utökning i fråga om antalet anställda arbetare, dvs. gesäller och lärpojkar. Undantar man ett fåtal yrken, såsom främst bagare och bryggare, byggmästare och murmästare, är det påfallande att ännu under frihetstiden antalet arbetare i varje verkstad är anmärkningsvärt ringa. Som helhet utgjorde hantverkarna borgerskapets undre men mycket heterogena skikt, och endast ett fåtal kommo upp till högre inkomster. Men olikheterna voro stora icke endast mellan de olika yrkena utan även inom samma yrkesgrupp. Det är ur denna ojämnhet de större och bärkraftigare verkstäderna och den kapitalstarke verkstadsägaren utan kunskap i yrket växa fram. Mot slutet av 1700-talet var det de som fingo stå i skottgluggen för polemiken mot skräväsendet.

Ernst Söderlund har tagit upp ett viktigt och tidigare föga känt skede i det svenska hantverkets historia. Han har själv pekat på ytterligare problem, som finnas att lösa och samtidigt genom sina källhänvisningar visat vägen för fortsatt forskning.

Brynolf Hellner.

Ernst Manker: *De svenska fjällapparna*. Sv. Turistföreningens förlag; Stockholm 1947. 548 sid., ill. Inb. kr 24:—.

Just i våra dagar äro lapparna och fjällvärlden omåttligt populära. Enbart detta faktum kan ju vara nog för att en bok om de svenska fjällapparna skall ha en viktig mission att fylla — både ur förläggarens, författarens och läsarnas synpunkt. Det hör väl nästan till allmänbildningen att ha sovit eller åtminstone suttit i en kåta, varit med vid en renskiljning eller strövat över fjällen med eller utan skidor på fötterna. Vi ha upptäckt

ett exotiskt och intressant folk i våra lappar och de äro väl värda att närmare lära känna av oss allt mer urbaniserade svenskar. Men vi håller nog så smått på att turista ihjäl dessa våra exotiska vänner. Åtminstone ter sig t. ex. midsommarhelgen i Fatmomakke numera som ett väl planlagt turistmord på lappkulturen. Fjällen är det ingen fara med. De äro och bli alltid rymliga nog för att ta hand om turistströmmarna. Detta var en parentes.

Mankers bok om fjällapparna har karaktären av en monografi och utgör ett försök att tämligen fullständigt skildra fjällapparnas kulturella och etniska förhållanden. Detta är inte lätt. Manker har haft det lättare tidigare, då han med konstnärlig frihet valt motiven för sina böcker om lapparna. De äro en hel del redan: "Rajden går" (1934), "Vägen går krokigt" (1936), "Under samma himmel" (1939), "Det nya fjällvattnet" (1941) och "Markens människor" (1944). Manker har i dessa böcker visat sig äga en förmåga att göra även den enklaste lilla handling i en lapps tillvaro till ett innehållsrikt skådespel, fyllt av intressanta och väl serverade detaljer. Det är just detaljerna i människans liv och den väldiga storheten hos den omgivande naturen som i Mankers författarskap gjorts till en konstnärlig syntes. Det är klart, att en monografi måste bli torrare. Ett stort vetande, som pockar på att komma med, kan inte undgå att tynga även en så flytande, ledig och personlig stil som Mankers. Ett rikt material från en liten folkgrupps både materiella och andliga tillvaro är här översiktligt skildrat. Och varje turist bland fjällapparna gör klokt i att läsa den, innan han ger sig upp i deras egen värld. Det ger mer vetande, mer respekt för lapparnas säregna livsföring och större möjligheter att se med egna ögon.

En språkman — Bo Wickman — skriver om det lapska språket. För den övriga skildringen av fjällapparna i gången tid och nutid svarar Manker själv. Han drar fram vad äldre skribenter från Tacitus omkring vår tideräknings början till vår egen Johannes Schefferus vid slutet av 1700-talet sagt om lapparna. Han redogör för de olika åsikterna om lapparnas härstamning och förhistoria, där så mycket ännu är osäkert och hypotetiskt. Detsamma är förhållandet i fråga om rasbestämningen vad de äldre perioderna

angår. Lättare är det att veta, hur lapparna i senare tid mottagit tillskott till sin ras från främmande håll. Manker ger också en kort karakteristik av lapparnas kroppsliga rasegenskaper. De själsliga äro som alltid svårare att fånga, och författaren har här nöjt sig med att referera och ge exempel. I kapitlet om lapparnas antal, utbredning och den administrativa indelningen ger författaren fakta i siffror och gränser, medan han i en översikt över naturmiljö och kulturinflytande snuddar vid svårdefinierbara ting. Bokens huvuddel ägnas åt lapparnas mariella kultur, som Manker under många års studier och resor i fältet känner bättre än de flesta: om renskötsel, jakt och fiske, flyttningvägar och färd sätt, viste och bostad, dräkt, slöjd, mat och dryck. Ofta skulle man nog vilja veta författarens mening om vad som här är ursprungliga lapska kulturelement och vad som kan vara lån och konservering av äldre nordiska kulturformer, men problemen torde ha tett sig för vidlyftiga i sammanhanget och mycket är också här ännu utforskat.

Mankers skildring av lapparnas andliga kultur är mindre omfattande men fångslande nog. Han tror på ett samband mellan de bilder, som ristats eller målats på klippornas väggar för nära 4000 år sedan — som man antar i jaktmagiskt syfte — och bildmyllret på trolltrummorna. Jag tror också, att det skulle vara av intresse att sammanställa trummornas användning — varom man tyvärr vet allt för litet — med den mera kända jojkeningen. Psykologiskt torde här vara ett sammanhang, som det dock kan vara svårt att påvisa. Både de förhistoriska klippbilderna, trummornas tecken och användning och jojkeningen torde rymma likartade intressekomplex och säkerligen inte så renodlat magiska, som man ofta vill göra gällande. I lapparnas diktning, religion och magi finner man tydliga influenser från germanskt håll. Vad som är ursprungligt och vad som är lånat kan dock naturligtvis inte utredas i en kort översikt. Men man har en känsla av att här finnes ett stort obearbetat fält, väl värt att angripa efter moderna metoder. Tyvärr äro väl insamlingsmöjligheterna numera små inom denna döende kultur. I ett avsnitt om sociala förhållanden ger Manker skildringar från umgängeslivet, frieri och bröllop, död och be-

gravning, släktförhållanden och namnskick, lappväsendets organisation och den bokliga bildningen bland lapparna.

Manker är en av våra skickligaste fotografer och man är honom särskilt tacksam för den samling av 217 briljanta bilder, som göra framställningen ännu mer levande.

Av ett särskilt värde är också den koncentrerade redogörelsen för lappbyarna av i dag med sina faktiska befolkningsuppgifter och

sina kartor. Ett mycket stort inventeringsarbete är här redovisat på inemot etthundra sidor. Man noterar också med tacksamhet en fyllig litteraturförteckning och ett namn- och sakregister i slutet av boken.

Mankers bok om fjällapparna är en innehållsrik, välskriven, välillustrerad och nyttig bok. Upplagan borde inte vara för snävt tilltagen.

Albert Eskeröd.

KORTA BOKNOTISER

Nyutkommen litteratur i smärre, refererande anmälningar av olika pennor

Sven Ulric Palme: *Stånd och klasser i forna dagars Sverige*. KF:s bokförlag, Stockholm 1947. 105 sid. Häft. kr 3:50.

På den sociala historiens område har forskningen ännu det mesta ogjort. Det är därför med stort intresse man läser docent Sven Ulric Palmes skrift "Stånd och klasser i forna dagars Sverige", som bygger på en serie radioföredrag och har i arv från dessa en medryckande, populär stil.

Man märker redan från början att författaren i sitt arbete har en genomgående tendens: att söka rent ekonomiska orsaker till allt skeende på den sociala historiens område. Sådant medför lätt att andra orsaker förbigås eller skjutas tillbaka. Författaren har ägnat det ojämförligt största utrymmet i sin bok åt äldre epoker och han yttrar sig kanhända alltför kategoriskt om förhållanden — exempelvis om den ekonomiska bakgrunden till medeltidens sociala samhällsprägel — som ännu äro mycket litet eller alldeles inte genomforskade och kända. Docent Palme pressar även i andra fall sitt material alltför hårt, såsom då han vill hävda uppkomsten av en hel ny samhällsklass — medelklassen — ur den av Karl XI efter reduktionen skapade byråkratiska gruppen av statstjänstemän. Även mot skildringen av 1800-talets socialutveckling kunna invändningar resas; kanske skulle ett större sidantal

här ha krävts för att ge läsaren en historiskt riktig bild av de olika socialgruppernas inbördes förhållanden.

Tendensen i boken har också lett till en del språkligt anmärkningsvärda ting — av docent Palme själv i ett debattinlägg kallade "anakronismer". Skriften har väckt en principdiskussion om de krav man har rätt att ställa på en populärvetenskaplig framställning av denna art, där Eli F. Heckscher framlagt som sin åsikt att "anspråken på exakthet och objektivitet böra vara större på detta slags skrifter än på dem som vända sig till en publik av vetenskapsmän". Emellertid måste en läsare av boken dock konstatera att den ger en fängslande snabbkurs i svensk samhällshistoria.

Bygdesägen och gårdsarkiv. Lantbruksförbundets förlag, Stockholm 1947. 113 sid. Häft. kr 2:75.

År 1944 utlyste Kommittén för inventering av svenska privatarkiv tillsammans med JUF och Jordbrukarnas Föreningsblad en pristävling angående gårdsarkiv, som avsåg att stimulera intresset för dessa. Tävlingen uppdelades på två avsnitt, dels ett om den bästa uppsatsen, grundad på material ur hemgårdens arkiv, dels ett annat, där det gällde att göra upp en förteckning över arkivhandling-

arna enligt ett särskilt formulär. På grundval av det rika material, som inkom genom tävlingen, har nu LT utgivit en bok. Den inledes med en översikt över tävlingen och gårdsarkivens vanliga innehåll jämte anvisningar om deras komplettering, författad av intendent Boo von Malmberg. Sigurd Erixon ger kortfattade referat av och kommentarer till de insända uppsatserna, och slutligen återges ett par av de prisbelönda bidragen in extenso. Boken är intressant, och man hoppas den kan bidra till att detta något förbisedda arkivmaterial bättre uppskattas och tillvaratages.

Gunnar Ullenius: *Skaraborgs läns lantmäns centralförening 1895—1945*. Stockholm 1945. 126 s., ill.

Densamme: *Lidköpings köpmannaförening 1847—1947*. Lidköping 1947. 122 s., ill.

Lokala föreningsminnesskrifter bruka ej vara av särskilt stort allmänt intresse och föranleda omnämmande i denna tidskrift, men de rubricerade skrifterna kan det vara skäl att påpeka. Förf. har nämligen låtit dessa två föreningsjubileer ge anledning till ett par intressanta översikter över handel och näringar inom Skaraborgs län från 1800-talets början till vår tid. I båda böckerna är det framför allt Lidköping och dess handelsområde, som står i centrum. Staden upplevde ju vid seklets mitt en storhetstid, då den alltmer omfattande spannmålshandeln sökte sig dit. I Köpmannaföreningens bok får man en mängd konkreta bilder ur handelsmännens liv och förhållanden, vilka genom sin fyllighet ha mer än lokalt intresse. I våra dagar är ju staden åter på frammarsch och bl. a. Centralföreningen har där sitt säte. Denna förening går tillbaka på den konsumtionsförening, som vid 1800-talets slut bildades för inköp av kraftfoder och artificiella gödningsmedel. Efter förra kriget ombildades den att bli såväl inköps- som försäljningsorgan för sina medlemmar och växte därigenom oerhört i styrka och betydelse. Denna föreningshistorik med dess bakgrund ge tillsammans en god överblick över ett viktigt skede i vår näringshistoria.

Nils Wallin: *En skohandlares minnen*. Seelig & Co., Malmö 1947. 400 sid. Häft. kr 9:—.

Författaren, som är född 1867 i Vellinge socken, Malmöhus län, skildrar sin uppväxt på Söderslätt som gåsvaktare, drängpojke, skomakarlärling, skomakare och slutligen som skohandlare i Malmö. Man får miljöskildringar från Skånes landsbygd, Malmö fattigkvarter samt de frikyrkliga kretsarna vid 1800-talets slut.

Gösta Hahr: *Värnlanda rote. Ur en gammal värendsbygds historia*. Moheda 1947. 176 sid., 28 ill. Häft. kr 7:—.

Översten G. Hahr publicerar med stöd av arkivaliska källor och fältundersökningar en skildring av bebyggelsen inom en del av Nöbbele socken i Småland från mitten av 1700-talet till våra dagar. Huvudvikten är lagd vid de olika gårdarnas och torpens historia, deras ägare m. m. Dessutom ges skildringar av byväsendet, herrgårdslivet, Wilhelm von Brauns förbindelser i trakten m. m.

Jean-François Regnard: *Resa i Lappland*. Fahlcrantz o. Gumælius, Tammerfors 1946. 224 sid. Häft. kr 7:50.

Regnards klassiska resa till Lappland 1681, vilken postumt utgavs 1731, har nu för första gången översatts till svenska av Paul-Erik Öhman, som även författat utförliga kommentarer, vari han främst ägnar uppmärksamhet åt de samtida eller äldre skriftliga källor som Regnard begagnat.

Axel Emmelin: *De medeltida tingsställen i Uppland och Västmanland. Ett genmäle*. Jönköping 1947, 11 s.

I denna tidskrift publicerade förf. år 1944 en uppsats med ovanstående titel. I en uppsats i Rig 1946 om tingsplatser i Södermanland och Närke har O. Ahlberg polemiserat mot vissa resultat i Emmelins artikel, vartill denne nu fogar ett genmäle, som på grund av sin omfattning ej kunde beredas plats i Rig.

Bengt Lundholm: *Abstammung und Domestikation des Hauspferdes* (även: Zoologiska bidrag från Uppsala, band 27). Uppsala 1947. 287 sid., ill. Häft. kr 20:—.

Ovannämnda arbete, som i våras ventilerades som doktorsavhandling vid Uppsala universitet, är icke blott av zoologiskt utan även av kulturhistoriskt intresse. Förf. framlägger ett till stor del nytt material av bevarade skelettdelar, som kunnat dateras till förhistorisk tid på pollenanalytisk väg eller genom fyndkombinationer. Sakkunskapen har ställt sig tvivlande till, huruvida detta är tillräckligt som grundval för de rätt långt gående allmänna slutsatser som förf. drar angående

tämjningen och dess biologiska betydelse. Något liknande kan nog också sägas om den framställning han lämnar av de historiska omständigheterna i samband med tämjningen. I viss anslutning till Eduard Hahns välbekanta teorier om en religiös bakgrund till hållandet av husdjur tänker sig förf. att hästen till en början såsom offerdjur beretts skydd och vant sig vid människan i offerlundarna. Några verkliga skäl till ett sådant antagande kunna dock inte förebringas. Även i detaljer finnes ett och annat att tillägga och korrigera. Man måste emellertid vara förf. tacksam för att han kritiskt sammanfört detta viktiga material beträffande ett centralt problem för utforskningen av kulturens historia.

FÖRENINGSMEDDELANDE

Föreningen för svensk kulturhistoria sammanträdde den 30 september 1947 på Skansens Lilloft under ordförandeskap av statsrådet Herman Zetterberg. Lektor Sigfus Blöndal, Köpenhamn, höll föredrag om *Några bilder ur vikingarnas liv vid det byzantinska kejsarhovet*. Föredraget

väckte stort intresse och bildade utgångspunkt för en livlig diskussion, i vilken deltog förutom föredragshållaren och föreningens ordförande även professor Elias Wessén, docent Waldemar Liungman och fil. lic. Gerhard Hafström.